

ANTIŽIDOVSTVO I RASNO ZAKONODAVSTVO U FAŠISTIČKOJ ITALIJI, NACISTIČKOJ NJEMAČKOJ I USTAŠKOJ NDH

Blažević, Robert; Alijagić, Amina

Source / Izvornik: **Zbornik Pravnog fakulteta Sveučilišta u Rijeci, 2010, 31, 879 - 916**

Journal article, Published version

Rad u časopisu, Objavljena verzija rada (izdavačev PDF)

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:118:117304>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-11**

PRAVNI

Pravni fakultet Faculty of Law

Sveučilište u Rijeci
University of Rijeka

Repository / Repozitorij:

[Repository of the University of Rijeka, Faculty of Law](#)
[- Repository University of Rijeka, Faculty of Law](#)

uniri DIGITALNA
KNJIŽNICA

DIGITALNI AKADEMSKI ARHIVI I REPOZITORIJI

ANTIŽIDOVSTVO I RASNO ZAKONODAVSTVO U FAŠISTIČKOJ ITALIJI, NACISTIČKOJ NJEMAČKOJ I USTAŠKOJ NDH

Dr. sc. Robert Blažević, izvanredni profesor
Amina Alijagić, studentica
Pravni fakultet Sveučilišta u Rijeci

UDK: 323.12(=411.16)
Ur.: 22. travnja 2010.
Pr.: 1. listopada 2010.
Prethodno priopćenje

Sažetak

Autori analiziraju prirodu fašističkog i nacističkog vladavinskog poretka te ustaškog režima u NDH. Talijanski fašizam zagovara uspostavljanje zajednice kao jedinstvene i organski raščlanjene države, a njemački nacizam jamči jedinstvo nacije, tj. arijevske rase, „krvlju i tlom“ (Blut und Boden Ideologie). U navedenim diktaturama poništeni su svi elementi liberalnog ustrojstva države i društva. NDH, za razliku od totalitarnih režima u Njemačkoj i Italiji, nije imala izrazitu podršku stanovništva. Zato je na političko-izvedbenoj razini tiranija. Članak pruža mogućnost usporedbe rasnih zakona koji su radikalno dehumanizirali i istrijebili pojedine kategorije ljudi: one ljude koji nisu posjedovali „deutsches oder artverwandtes Blut“ (njemački zakon), „razza italiana“ (talijanski zakon) ili „arijsko porijetlo“ (hrvatski zakon). Između ostaloga, nastoji se pokazati da su ustaški dužnosnici gotovo cijelo zakonodavstvo NDH-a prilagodili njemačkom i talijanskom, pa tako i zakonske odredbe koje su se ticale nacionalne i rasne isključivosti. U tu svrhu autori su preveli talijanske i njemačke rasne zakone te ih sadržajno predstavili. Uočljiva je sličnost između samog nazivlja zakona, primjerice: Odredbe o zaštiti talijanske rase (Provvedimenti per la difesa della razza Italiana); Zakon o zaštiti njemačke krvi i časti (Gesetz zum Schutze des deutschen Blutes und der deutschen Ehre); Zakonska odredba o zaštiti arijevske krvi i časti hrvatskog naroda.

Ključne riječi: *rasna diskriminacija, fašizam, nacizam, ustaštvo, rasno zakonodavstvo.*

1. UVOD

Mislioni i filozofi¹ u 17. stoljeću su smatrali da se ljudske rase ne razlikuju samo prema morfološkim (tjelesnim) osobinama, već i prema psihološkim (umnim) sposobnostima, pa odatle, prema ovoj teoriji, postoje „više“ i „niže rase“. Temeljem toga objašnjavali su nejednakost raznih naroda u društveno-ekonomskom i kulturnom pogledu.

Godine 1854. francuski diplomat Joseph Arthur (Comte) de Gobineau objavio je utjecajnu knjigu „Esej o nejednakosti u ljudskim rasama“. Smatrao je da je „arijska“ rasa iznad svih drugih, ali joj je prijetilo „rasno miješanje“ s „narijskim“ rasama, koje nisu na tako visokom nivou.² Takve su misli bile dobro došle u vrijeme kada je europski nacionalizam i imperijalizam igrao sve veću ulogu. Inspirirani teorijom Charlesa Darwina o prirodnom odabiranju, tj. da najbolje prilagođene individue preživljavaju,³ znanstvenici i intelektualci u Zapadnom svijetu počeli su primjenjivati njegove biološke ideje na ljudsko društvo. Takozvani socijaldarvinizam sadržavao je ideju da „jaki“ imaju pravo upravljanja nad „slabima“.⁴ Jedan od utjecajnih mislilaca bio je Nijemac engleskog podrijetla Houston Stewart Chamberlain. On je 1899. u knjizi „Temelji devetnaestog stoljeća“ lansirao viziju u kojoj će „arijska rasa“, predvođena Germanima, spasiti kršćansku europsku civilizaciju od njenog neprijatelja, „židovstva“.⁵ Neke Chamberlainove knjige pronađene su i u Hitlerovoj knjižnici.

U isto vrijeme (krajem 19. st.) i moderna znanost dolazi pod utjecaj socijaldarvinističkih ideja. To se najviše odrazilo u tzv. eugenici, koja se naziva i rasnom higijenom. Eugeničari su govorili da nezadovoljavajući geni „slabih“ ugrožavaju društvo. Tvrdili su da se kvaliteta i „zdravlje“ društva mogu zaštititi i poboljšati ako se spriječi reproduciranje i širenje tih gena.⁶ Ideje eugeničkoga pokreta ostvarivane su u 20. stoljeću u Europi⁷ i SAD-u stotinama tisuća sterilizacija, a najčešće su sterilizirane žene.

Pod okriljem Ujedinjenih naroda 21. prosinca 1965. godine usvojena je

1 Henri de Boulainvilliers, francuski povjesničar, primjerice, podijelio je Francuze na dvije „rase“. Međutim, nije razumijevao „rasu“ kao biološki neizbježnu, već kao suvremeni (rasistički) kulturni konstrukt. (Simon, Renée, *Henry de Boulainvilliers: Œuvres Philosophiques*, International Archives of the History of Ideas, Martinus Nijhoff, La Haye, 1973., str. 58.)

2 Gobineau, Arthur; Collins, Adrian, *The Inequality of Human Races*, reprint, Noontide Press, Torrance, California, 1983., str. 10.

3 Darwin, Charles, *Postanak vrsta prirodnim odabirom ili očuvanje povlaštenih rasa u borbi za život*, Školska knjiga, Zagreb, 2008., str. 9.

4 Bruchfeld, Stéphane; Levine, Paul A., *Pripovijedajte to – Knjiga o Uništenju u Europi 1933.-1945.*, Regeringskansliet (Vladin kabinet), Levande Historia, Stockholm, 1998., str. 4.

5 Chamberlain, Houston Stewart, *The foundations of the Nineteenth Century*, London, 1911., str. 269.

6 Bruchfeld, S.; Levine, P.A., cit., str. 7.

7 Rasnoideološke misli Adolfa Hitlera tiskane su u njegovoj knjizi *Mein Kampf*. Hitler i nacistička partija nisu krili svoje rasističko poimanje čovjeka, niti svoj prijezir prema demokratskom društvu i njegovim vrijednostima. Za naciste je „rasa“ bila sve. Pojedinaac nije imao nikakvu vrijednost, osim kao oruđe rasističke države. Primjena te ideologije počela je čim su nacisti preuzeli vlast, 30. siječnja 1933. godine (Bruchfeld, S.; Levine, P.A., op. cit., str. 4.)

definicija rasne diskriminacije u **Međunarodnoj konvenciji o ukidanju svih oblika rasne diskriminacije**. Budući da je bivša Jugoslavija bila stranka navedene Konvencije,⁸ Hrvatska ju je preuzela 1993. godine Odlukom o objavljivanju mnogostranih međunarodnih ugovora kojih je Republika Hrvatska stranka na temelju notifikacija o sukcesiji.⁹ Prema članku 1., st. 1. Konvencije izraz „rasna diskriminacija“ odnosi se na: „svako razlikovanje, isključivanje, ograničavanje ili davanje prvenstva koji se zasnivaju na rasi, boji, precima, nacionalnom ili etničkom porijeklu koji imaju za svrhu ili za rezultat da naruše ili da kompromitiraju priznavanje, uživanje ili ostvarenje, pod jednakim uvjetima, prava čovjeka i osnovnih sloboda na političkom, ekonomskom, socijalnom i kulturnom polju ili u svakoj drugoj oblasti javnog života“.

Europska komisija protiv rasizma i netolerancije (dalje u tekstu: ECRI) predstavlja nezavisni organ Vijeća Europe za nadgledanje poštivanja ljudskih prava, koji je specijaliziran za borbu protiv rasizma, rasne diskriminacije, ksenofobije, antisemitizma i netolerancije. ECRI je u svojoj načelnoj **Preporuci br. 7.**, koja je usvojena 13. prosinca 2002., definirao rasizam kao „vjerovanje da razlog kao što je *rasa*, boja kože, jezik, religija, nacionalnost ili nacionalno ili etničko porijeklo, opravdava prijezir prema pojedincu ili grupi pojedinaca, ili osjećaj superiornosti nekog pojedinca ili grupe pojedinaca“.¹⁰ Bitno je naglasiti da ECRI odbacuje teorije temeljene na postojanju različitih „rasa“, budući da sva ljudska bića pripadaju istoj vrsti. Međutim, u predmetnoj Preporuci ECRI koristi ovaj izraz kako bi osigurao da osobe koje su pogrešno percipirane kao pripadnici „druge rase“ neće biti isključene iz zakonom predviđene zaštite.

Rasna diskriminacija¹¹ ogleda se u politici pojedinih režima ili gledištu i praksi pojedinih političkih pokreta, posebno prema pripadnicima „crne rase“ (u prošlosti su Sjedinjene Američke Države i Južnoafrička Republika bile naglašeno diskriminatorne), kao komunizam i staljinizam te njegove inačice na jugoslavenskim prostorima, kao antisemitizam u nacističkim i fašističkim pokretima i režimima (Hitlerov, Mussolinijev), i sl.

Rasističkim teorijama, tj. rasnoj diskriminaciji, suprotstavljena je ideja o ravnopravnosti svih rasa i naroda na Zemlji bez obzira na boju kože, jezik i

8 Međunarodna konvencija o ukidanju svih oblika rasne diskriminacije, Službeni list SFRJ - Međunarodni ugovori, br. 6/1967 (stupila je na snagu 4. siječnja 1969. godine).

9 Odluka o objavljivanju mnogostranih međunarodnih ugovora kojih je Republika Hrvatska stranka na temelju notifikacija o sukcesiji, Narodne novine, Međunarodni ugovori (dalje: NN-MU), br. 12/1993.

10 ECRI General Policy Recommendation N°7: *National legislation to combat racism and racial discrimination*, usvojena 13. prosinca 2002., <http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/ecri/activities/GPR/EN/Recommendation_N7/Recommendation_7_en.asp#TopOfPage>, posjećeno 14. veljače 2010.

11 „Rasna diskriminacija“, u: *Pravna enciklopedija*, sv. 2., Savremena administracija, Beograd, 1985., str. 1381.

nacionalnost.¹² Svako davanje prednosti jednoj rasi nad drugom znači vraćanje reakcionarnim teorijama rasizma.

2. FAŠIZAM - NACIZAM - USTAŠTVO

Fašizam i nacizam su mobilizirajući i revolucionarni poretci, posvećeni potpunoj preobrazbi društva. Zagovaraju uspostavljanje zajednice kao jedinstvene i organski raščlanjene države (talijanski fašizam) ili kao nacije (tj. arijevske rase) čije je jedinstvo zajamčeno „krvlju i tlom“ (*Blut und Boden Ideologie* – njemački nacizam). Fašistički i nacistički vladavinski poredak je diktatura. „U njoj su poništeni svi elementi liberalnog ustrojstva države (npr. vladavina prava, parlamentarno ustrojstvo vlasti, nezavisno sudstvo, federalizam, višepartijski sistem, autonomna javnost) i društva (npr. autonomija privrednih subjekata, osobito radničkih sindikata i zadruga). Osnivanjem brojnih masovnih organizacija ustanovljenih po različitim područjima života, dobi i spolu fašistička/nacistička diktatura nastoji ostvariti podršku poretku, ali i kontrolu stanovništva.“¹³ U tim strogo hijerarhijski raščlanjenim, centraliziranim masovnim organizacijama ustanovljen je karizmatisko-personalistički aparat na čelu kojega je nepogrešivi vođa. Fašistički/nacistički pokreti osim toga formiraju vlastite uniformirane i naoružane, paravojne organizacije (npr. *sqadre d'azione* u Italiji, *Sturmabteilung* u Njemačkoj), čiji teror stvara privid odlučnosti i efikasnosti.

Međutim, ne može se staviti znak jednakosti između nacističkog režima u Njemačkoj i fašističkog u Italiji. Talijanski fašizam nema nacistički „totalitarni kapacitet“. On ne „uništava državu“ nego njome upravlja i on ne „proizvodi nacionalnu katastrofu niti izdaleka istoga reda“. ¹⁴ Unatoč tomu što Mussolini i Hitler imaju „barem dijelom iste ideje“, Hitleru je *credo* rasa, a Mussolini nedvojbeno nije bio rasist. Čak i nakon njegovog „nevoljkog i kasnog“ priklanjanja hitlerovskom rasizmu, antisemitski progoni u Italiji ni po čemu se ne mogu uspoređivati s nacističkim zločinima.¹⁵ Nacisti su razradili projekt biološkog uništenja Židova (*Die Endlösung*), dok se *konačno rješenje židovskog pitanja* u fašističkoj Kraljevini Italiji nastojalo ostvariti sustavnim iseljavanjem i tzv. arijanzacijom Židova talijanskoga državljanstva.¹⁶ Štoviše, progon Židova u Italiji (u kojoj je stradalo njih petina

12 Članak 2., st. 1. Opće deklaracije o pravima čovjeka, sastavnog dijela Povelje Ujedinjenih naroda (NN - MU, br. 15/1993, 7/1994 (ispravak)), naglašava da „svakom pripadaju sva prava i slobode proglašene u ovoj Deklaraciji bez ikakvih razlika u pogledu rase, boje, spola, jezika, vjere, političkog ili drugog mišljenja, nacionalnog ili društvenog porijekla, imovine, rođenja ili drugih okolnosti.

13 *Leksikon temeljnih pojmova politike* (ur. Ivan Prpić i dr.), Školska knjiga, Zagreb, 1990., str. 46.-47.

14 Furet, François, *Prošlost jedne iluzije, Ogled o komunističkoj ideji u XX. stoljeću*, Politička kultura, Zagreb, 1997., str. 192.

15 Loc. cit.

16 Giron, Antun, *Židovsko pitanje u općini Opatija (od 1938. do 1945. godine)*, poseban otisak iz Problemi sjevernog Jadrana, svezak 7, HAZU, Zagreb – Rijeka, 2000., str. 147.

od 40.000, dok je 6.000 emigriralo) započinje tek s dolaskom Nijemaca koji su tada zagospodarili sjevernom Italijom, tj. nakon pada Mussolinija u srpnju 1943. godine.¹⁷

Izraz „fašizam“ u stručnom i kolokvijalnom govoru često se rabi kao „kvintesenca svakog totalitarizma“. Koristi se kao rodni pojam kako bi označile ideologije, politički pokreti i organizacije te vladavinski poreci koji su po svojoj socijalnoj osnovi, političkoj funkciji i metodama političkog djelovanja srodni talijanskom fašizmu. Međutim, talijanski fašizam nije imao „kvintesence“. On je „kombinirao revoluciju s monarhijom, kraljevsku vojsku sa svojom osobnom milicijom, davanje privilegija Crkvi s državnim obrazovanjem koje veliča nasilje, apsolutnu državnu kontrolu s privatnim tržištem“. Stoga bi bilo mnogo opravdanije, prema Županovu, da je kao „kvintesenca“ uzet nacizam. „Jer, *Mein Kampf* je manifest s potpunim političkim programom: od rasističke teorije o izabranom arijevsom narodu, od teorije o degeneriranoj umjetnosti do filozofije o *volji za moć* i *Übermenschu*. Nacizam je bio definitivno antikršćanski i neopaganski baš kao što je Staljinov Dijamant eklatantno materijalistički i ateistički.“¹⁸

Koje je onda opravdanje za upotrebu fašizma kao opće *catch-word* s kojom se danas tako obilno služimo? „Samo historijsko: talijanski fašizam prvi se pojavio na sceni. Svaki od (do)sadašnjih totalitarnih režima povijesno je specifičan. Mogu li se onda ti režimi izjednačiti na bilo kojoj zajedničkoj dimenziji? Ili je riječ samo o analogijama?“¹⁹ Ipak, postoje neke zajedničke karakteristike svih totalitarnih režima koje obilježavaju, prema Umberto Ecu, Ur-fašizam ili Vječni fašizam: „1. kult tradicije i sinkretizam; 2. odbacivanje modernizma; 3. iracionalizam – antiintelektualizam (‘akcija radi akcije, akcija protiv mišljenja’); 4. strah od razlika; 5. pozivanje na ‘frustriranu’ srednju klasu; 6. nacionalizam i teorija zavjere; 7. istovremeno kultiviranje straha od bogatog i moćnog neprijatelja, ali i čvrste vjere da je tog neprijatelja moguće pobijediti; 8. shvaćanje života kao neprekidne borbe koja će završiti Armagedonom konačnog rješenja; 9. popularni elitizam – kombinacija elitizma i stroge hijerarhije; 10. kult heroja i kult smrti; 11. mačizam: prezir prema ženama i osuda ‘nestandardnih seksualnih navika: od djevičanstva do homoseksualizma’; 12. selektivni populizam i igranje naroda, preziranje ‘trule’ parlamentarne demokracije; 13. novogovor“.²⁰

NDH je bila organizirana po uzoru na tadašnje totalitarne režime u Italiji i Njemačkoj. U NDH su sve političke stranke bile zabranjene, a njihovo mjesto zauzimao je ustaški pokret²¹ kao jedinstveni pokret izravno podvrgnut poglavniku Anti Paveliću. Dakle, na djelu je bio *Führerprinzip*. Ustaški režim se, poput

17 Furet, François, op. cit., str. 192.

18 Županov, Josip, *Od komunističkog pakla do divljeg kapitalizma*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 2002., str. 215.

19 Ibid., str. 216.

20 Ibid., str. 216.-217.

21 Ustaštvo je sklop eksplicitnog etničkog nacionalizma, antiliberalizma, antikomunizma, rasizma, antidemokratizma, itd.

nacističkog, temeljio na ideologiji „krvi i tla“ (*Blut und Boden Ideologie*). To je za posljedicu imalo radikalnu dehumanizaciju pojedinih etničkih skupina koje nisu odgovarale „rasnim“ kriterijima (Židovi, Srbi, Romi), ali i onih koji nisu odgovarali ideolojskim kriterijima (Hrvati ljevičari / antifašisti / komunisti).²²

Pojmu *mnogorodne zajednice* ustaše suprotstavljaju pojam *nacionalne zajednice*. U isti mah oblikuju pojam nacije s izrazito *rasnim naglascima*. Zakonska odredba o rasnoj pripadnosti i Zakonska odredba o zaštiti arijevske krvi i časti hrvatskog naroda obznanile su da je „*NDH nacionalna država*“²³ i da *samo arijevci imaju pravo, da u njoj zauzimaju odgovorne položaje i da ravnaju njezinom sudbinom*“.²⁴ Spomenute zakonske odredbe temelje se na postulatu da se „*narodna država osniva na dosljednom provođanju principa narodnosti*“. Narod je definiran kao „*skup ljudi sa zajedničkom tradicijom, zajedničkim duhovnim dobrima i voljom za promicanjem tih dobara*“. Rasa je određena kao „*skup ljudi koji se podudaraju u nasljednim svojstvima*“. Smatra se da „*specijalna hrvatska rasa ne postoji jer Hrvati su uopće kao europski narod mješavina nordijske, dinarske, alpske, baltijske i mediteranske rase*“.²⁵ Njemački zakon govori o „*deutsches oder artverwandtes Blut*“, talijanski zakon o „*razza italiana*“, a umjesto izraza „*krv*“, ustaše koriste „*arijsko porijetlo*“²⁶.

NDH je bila zločinačka, marionetska država koja nije bila zbiljski neovisna,²⁷ a što je najvažnije, masovna je podrška režimu bila minimalna. Prema njemačkim procjenama o javnoj podršci, ustaše je podržavalo 2% pučanstva.²⁸ U tomu je bitna razlika između NDH i totalitarnih režima u Njemačkoj i Italiji koji su imali masovnu

22 Goldstein, Ivo, *Holokaust u Zagrebu*, Novi Liber, Židovska općina Zagreb, Zagreb, 2001., str. 581.

23 Teritorij NDH bio je sastavni dio međunarodnopravnoga teritorija Kraljevine Jugoslavije. Unatoč tomu što je okupiran, okupacijom se ne mogu trajno mijenjati teritoriji država tako da se ni u slučaju da je okupacija ostvarena ne može dirati i određivati trajno njegova sudbina. Državljanje NDH se još uvijek moglo smatrati državljanima Kraljevine Jugoslavije, a organizacija vlasti s gledišta međunarodnog prava nije bila pravno utemeljena, jer Haške konvencije ne odobravaju okupatoru formiranje novih organa. K tome, odluke organa vlasti nisu imale legitimitet, jer nisu predstavljale izraz volje naroda. Očito je da međunarodno pravo potire subjektivitet NDH, kao i Ustav Republike Hrvatske koji državnost temelji na antifašističkom pokretu i ZAVNOH-u. Ipak, NDH tijekom čitavog rata egzistira kao nepriznati, faktični državni subjekt. (Bartulović, Željko, *Sušak od 1919. do 1947.*, Adamić, Državni arhiv u Rijeci, Pravni fakultet Sveučilišta u Rijeci, Rijeka, 2004., str. 337.; *Ustav Republike Hrvatske*, Narodne novine br. 56/1990, 135/1997, 113/2000, 28/2001, 41/2001 (pročišćeni tekst) i 55/2001 (ispravak)).

24 Zakonske odredbe citirane prema Kisić Kolanović, Nada, *NDH i Italija – Političke veze i diplomatski odnosi*, Naklada Ljevak, Zagreb, 2001., str. 60.

25 Loc. cit.

26 Tadašnji hrvatski jezik koristio je riječ „porijetlo“ umjesto „podrijetlo“ (op. A. A.).

27 Južni je dio područja NDH bio pod okupacijom Italije, a sjeverni pod okupacijom njemačke vojske. Demarkacionu liniju između njemačke i talijanske okupacijske zone odredio je Adolf Hitler osobno.

28 Cohen, Philip J., *Tajni rat Srbije. Propaganda i manipuliranje poviješću*, Ceres, Zagreb, 1997., str. 144.

podršku izmanipulirane svjetine. Stoga o NDH možemo govoriti kao o tiraniji.²⁹

3. RASNO ZAKONODAVSTVO U FAŠISTIČKOJ KRALJEVINI ITALIJI

3.1. Rasno zakonodavstvo u fašističkoj Kraljevini Italiji od 1938. do 1943. godine

Godine 1935. započinje rasna politika fašističkog režima (nakon okupacije Etiopije). Tek od 1937. do 1938. godine razvija se kampanja s izrazitim antisemitskim obilježjem, zamjetna najprije u tisku, a zatim u aktivnosti fašističkih institucija i, konačno, 1938. u državnim strukturama.

Dana 19. srpnja 1938. godine *Središnji demografski ured*, koji je djelovao u okviru Ministarstva unutarnjih poslova, prerastao je u *Generalnu direkciju za demografiju i rasu*,³⁰ ili skraćeno *Demorazza*, koja je kao prvi korak učinila detaljan popis svih Židova u Italiji.³¹ Početkom kolovoza 1938., u vrijeme dok je antisemitska kampanja bila na vrhuncu, riječka „*La Vedetta d'Italia*“ najavila je zabranu upisa Židova stranaca u talijanske škole svih stupnjeva i usmjerenja u školskoj godini 1938.-1939., a koja uključuje čak i one Židove koji imaju prebivalište u Italiji.³²

Ministar nacionalnog obrazovanja Giuseppe Bottai (mandat 1936.-1943.) narednih je dana objavio cijeli niz direktiva i cirkulara s ciljem *zaštite rase*. Već se tada spremao dekret koji će oduzeti talijansko državljanstvo svim Židovima koji su došli u Italiju poslije 1. siječnja 1919. godine. To je značilo da će im se uskratiti školovanje u svim javnim školama te da će biti otpušteni iz svih javnih i državnih službi i institucija. Kroz mjesec kolovoz, rujan i listopad 1938. godine objavljena je brojna zakonska regulativa koja se odnosila na rješavanje *židovskog pitanja*. Konačno su u studenom iste godine objavljene odredbe koje su regulirale obiteljske

29 Prema Hannah Arendt, tiranin vlada u suglasnosti sa svojom voljom i interesom. Tiranin je “vuk u ljudskom obličju” (Platon). On vlada pukim nasiljem. (...) S druge strane, i “najdrakonskija” autoritarna vlast ograničena je zakonima (Arendt, Hannah, *Totalitarizam*, Politička kultura, Zagreb, 1996., str. 14. i d.).

30 Autori su se pretežno bavili pitanjem diskriminacije i eliminacije Židova, iako svjesni da se često gube iz vida slične mjere koje je fašistički režim provodio prema netalijanskom stanovništvu, odnosno Hrvatima i Slovencima, koji su nakon Prvog svjetskog rata ušli u sastav Kraljevine Italije kao i područja koja su anektirana 1941. Međutim, to je tematika koju bi trebalo detaljnije obraditi u nekom drugom radu. Za sada samo povlačimo paralelu sa *Socijalnim i demografskim uredom* utemeljenim pri općini Sušak, u svrhu „eliminacije Slavenstva“ na „jadranskim teritorijima“. Mussolini je 10. lipnja 1941. izrazio namjeru da „novu državnu granicu izjednači s etničkom, vršeći raseljavanje ‘nelojalnog’ hrvatskog stanovništva i naseljavanje što više talijanskog na anektirane teritorije.“ (Bartulović, Ž., op. cit., str. 245.).

31 Dukovski, Darko, *Fašizam u Istri 1918. – 1943.*, Cash-histria Croatica, Pula, 1997., str. 217.

32 Novinska obavijest naslovljena „*Gli studenti ebrei stranieri esclusi dalle scuole italiane*“ („Židovski učenici sa statusom stranaca isključeni su iz talijanskih škola“) objavljena je u riječkoj „*La Vedetta d'Italia*“, od 3. kolovoza 1938. (Hrvatski državni arhiv u Rijeci), a odnosi se na školsku godinu 1938./39.

odnose i „miješane“ brakove Židova i nežidova.³³

Deklaracija Velikoga fašističkog vijeća od 6. i 7. listopada 1938., transformirana je 17. studenoga u kraljevski dekret sa zakonskom snagom pod naslovom: **Odredbe o zaštiti talijanske rase** (*Provvedimenti per la difesa della razza Italiana*).³⁴ Njegovim je stupanjem na snagu faktički bila ozakonjena diskriminacija Židova u Kraljevini Italiji. No, to je bio tek početak rasne zakonodavne aktivnosti fašističkoga režima inspirirane, bez ikakve sumnje, Nürnberškim nacističkim zakonikom iz 1935. godine. U razdoblju od 1938. do sredine 1942., pa sve do pada Mussolinija u srpnju 1943., fašistički je režim brojnim zakonima, uredbama i naputcima rješavao *židovsko pitanje*.

3.1.1. Rasno zakonodavstvo u području obrazovanja

Zašto je primjena antižidovskih odredbi počela ponajprije u školi? Osim praktičnih razloga, s obzirom na potrebu usklađivanja s početkom školske godine, važnijim se čine ideološki razlozi. Naime, fašistički je režim školi dodijelio važnu ulogu institucionalnog pokretača sveobuhvatne kulturno-političke preobrazbe mladih naraštaja kojima je trebalo učvrstiti samosvijest i ponos zbog pripadanja naciji koja je „kolijevka civilizacije i kulture naroda svijeta“.³⁵

Objavljivanje antisemitskih odredbi o školstvu bilo je pripremljeno nizom ministarskih okružnica koje su već tijekom kolovoza 1938. odaslane pokrajinskim školskim nadzorništva (*Regio Provveditorato agli studi*). O tomu je istovremeno bilo obaviješteno Ministarstvo unutarnjih poslova. To su bile *administrativne odredbe* restriktivnog karaktera koje su kasnije postale *zakonski dekreti*. Tako je već 1. i 2. rujna 1938., Ministarsko vijeće, razmatrajući prijedlog prve grupe zakonskih odredaba *za obranu rase (per la difesa della razza)*, imalo na dnevnom redu spreman prijedlog dviju odredbi koje su se odnosile na školstvo: Odredbe o obrani rase u fašističkoj školi (*Provvedimenti per la difesa della razza nella scuola fascista*) i Odredbe protiv Židova stranaca (*Provvedimenti nei confronti degli ebrei stranieri*). S obzirom na skori početak školske godine, Ministarsko je vijeće trebalo hitno usvojiti prijedlog tih dviju odredbi, iako su opće i temeljne odredbe još bile u pripremi.

Kraljevskim dekretom - zakonom protiv Židova stranaca (*Provvedimenti nei confronti degli ebrei stranieri*) Židovima strancima zabranjuje se „*uspostava stalnog prebivališta u Kraljevstvu, Libiji i posjedima u Egeju*“.³⁶ Čak su se i

33 Vidi *infra*, 3.1.2.

34 Vidi *infra*, 3.1.2.

35 Dukić - Delogu, Sanja, *Antisemitsko zakonodavstvo u fašističkom školstvu kvarnerske pokrajine (1938. – 1943.) – Osnivanje škola za učenike „židovske rase“*, u: L'EDUCAZIONE SPEZZATA, Scuole ebraiche a Trieste e Fiume durante le leggi razziali (1938-1943), La Mongolfiera Libri, Villaggio del Fanciullo, Opicina – Trieste, 2006., str. 201.

36 *Provvedimenti nei confronti degli ebrei stranieri*, Regio Decreto – Legge 7 settembre 1938 – XVI, n. 1381., objavljeno u: Gazzetta Ufficiale del Regno d'Italia, br. 208., od 12. rujna 1938. godine, čl. 1.

koncesije, koje su odobrene Židovima strancima nakon 1. siječnja 1919., smatrale opozvanima (*revocate*).³⁷ Židovi stranci koji su se „zatekli ili koji su nakon 1. siječnja 1919. započeli prebivati na području Kraljevstva, Libije i posjeda u Egeju isti teritorij moraju napustiti u roku od šest mjeseci od datuma objave ove Odredbe“.³⁸ Oni koji unutar tog perioda „ne izvrše dobrovoljno obvezu, bit će protjerani (*saranno espulsi*)“.³⁹

Kraljevskim dekretom - zakonom o obrani rase u fašističkoj školi (*Provvedimenti per la difesa della razza nella scuola fascista*) od 5. rujna 1938. zabranio se upis u škole svih usmjerenja i stupnjeva učenicima i studentima *židovske rase (razza ebraica)*.⁴⁰ Iznimno se dopuštao završetak studija studentima *židovske rase* koji su bili pri kraju obrazovanja.⁴¹ Nadalje, sve osobe *židovske rase* zaposlene u državnim školama svih usmjerenja i stupnjeva, uključujući sveučilište i akademije, suspendirane su 16. listopada 1938.⁴² Suspendizija (*la sospensione dal servizio*) se odnosila na sve nastavnike, ravnatelje škola i instituta te administrativno i tehničko osoblje *židovske rase*.

S obzirom na odredbu o isključenju učenika *židovske rase* iz škola, židovskim učenicima bilo je zabranjeno polazjenje redovne nastave i polaganje razrednih ispita u državnim školama, dok je židovskim studentima to bilo iznimno omogućeno. No, prema važećim zakonima o školstvu talijanski državljani bili su obvezni polaziti školu do svoje 14. godine života. Da se zakon ipak ne bi prekršio, 23. rujna 1938. godine donijet je **Kraljevski dekret - zakon o osnivanju osnovnih škola za učenike židovske rase** (*Istituzione di scuole elementari per fanciulli di razza ebraica*). Njime se najavilo osnivanje „posebnih odjeljenja“ za učenike *židovske rase* pri državnim osnovnim školama, u područjima gdje njihov broj nije manji od deset⁴³ te osnivanje osnovnih škola namijenjenih isključivo „*djeci židovske rase*“ (*fanciulli di razza ebraica*) pri židovskim općinama, uz suglasnost Ministarstva nacionalnog obrazovanja.⁴⁴ Trošak „škola za djecu židovske rase“ trebale su snositi židovske zajednice,⁴⁵ a nastavu u „posebnim odijeljenjima“ smjeli su voditi samo nastavnici *židovske rase*.⁴⁶

37 Ibid., čl. 2.

38 Ibid., čl. 4., st. 1.

39 Ibid., čl. 4., st. 2.

40 *Provvedimenti per la difesa della razza nella scuola fascista*, Regio Decreto – Legge 5 settembre 1938 – XVI, n. 1390., objavljeno u: *Gazzetta Ufficiale del Regno d'Italia*, br. 209., od 13. rujna 1938. godine, čl. 2.

41 Ibid., čl. 5.

42 Ibid., čl. 3. i 4.

43 *Istituzione di scuole elementari per fanciulli di razza ebraica*, Regio Decreto – Legge 23 settembre 1938 – XVI, n. 1630., objavljeno u: *Gazzetta Ufficiale del Regno d'Italia*, br. 245., od 25. listopada 1938. godine, čl. 1., st. 1.

44 Ibid., čl. 2., st. 1.

45 Ibid., čl. 3., st. 2.

46 Ibid., čl. 1., st. 2.

Jedinstveni tekst⁴⁷ kojim se integriraju i koordiniraju već usvojene norme za obranu rase u talijanskoj školi (*Integrazione e coordinamento in testo unico delle norme già emanate per la difesa della razza nella Scuola Italiana*) od 15. studenog 1938. ukida Kraljevski dekret - zakon od 5. rujna 1938. (*Provvedimenti per la difesa della razza nella scuola fascista*) i Kraljevski dekret - zakon od 23. rujna 1938. (*Istituzione di scuole elementari per fanciulli di razza ebraica*),⁴⁸ tj. objedinjuje i dopunjuje prije objavljenu zakonsku normativu koja se odnosila na školstvo, usklađujući je s općim odredbama. Pored toga, sadrži dvije nove odredbe. Prva odredba, nakon prihvaćenog općeg principa udaljavanja Židova iz javnih službi, objavljuje razrješenje od dužnosti (*la dispensa dal servizio*) nastavnog i nenastavnog kadra *židovske rase* u školama.⁴⁹ Drugom odredbom se utemeljuju srednje škole za Židove pri židovskim općinama.⁵⁰ U takvim „posebnim srednjim školama“ mogućnost vođenja nastave imali su samo profesori *židovske rase*,⁵¹ dok su prednost pri zapošljavanju (*saranno preferiti*) imali oni „*koji su smijenjeni s dužnosti, ali kojima je ministar unutarnjih poslova prema općim odredbama priznao inividualne ili obiteljske zasluge (le benemerienze individuali o famigliari) za zaštitu talijanske rase*“.⁵² Naravno, isti kriterij za prednost pri zapošljavanju u osnovnim i srednjim školama primijenjivao se i na „*ravnatelje i direktore javnih i privatnih škola te na nadzorno osoblje*“.⁵³

U svim školama koje su pohađali talijanski učenici bila je zabranjena uporaba knjiga čiji su autori bile osobe *židovske rase*.⁵⁴ Zabrana se odnosila i na knjige koje su rezultat suradnje većeg broja autora, od kojih je samo jedan pripadnik *židovske rase*, kao i na radove koji su ocjenjivale ili pregledavale osobe *židovske rase*.⁵⁵

Spomenutim temeljnim odredbama *za obranu rase* u fašističkom školstvu, Ministar nacionalnog obrazovanja dodao je još niz novih okružnica, odaslanih pokrajinskim školskim nadzorništva, do ljeta 1939. godine.

3.1.1.1. *Rasno zakonodavstvo u školstvu Kvarnerske pokrajine*

Kako su se *primjenjivali rasni zakoni* pokazat ćemo na konkretnom primjeru: u osnovnim i srednjim školama u Opatiji i tadašnjoj Rijeci. Raspadom Austro-

47 U Italiji se reorganizacija pravnih propisa radi ostvarivanja lakše dostupnosti prava, primarno provodi jedinstvenim tekstom (*testo unico*). Riječ je o normativnom tekstu koji prikuplja odredbe više normativnih akata, donesenih tijekom vremena, a koji reguliraju istu materiju. Neke jedinstvene tekstove moguće je poistovjetiti s pojmom „pročišćenog teksta zakona“, a neke, pak, s pojmom „zakonika“.

48 *Integrazione e coordinamento in testo unico delle norme già emanate per la difesa della razza nella Scuola Italiana*, Regio Decreto – Legge 15 novembre 1938 – XVI, n. 1779., objavljeno u: *Gazzetta Ufficiale del Regno d'Italia*, br. 272., od 29. studenog 1938. godine, čl. 12.

49 *Ibid.*, čl. 8.

50 *Ibid.*, čl. 6., st. 1.

51 *Ibid.*, čl. 7.

52 *Ibid.*, čl. 9., st. 1.

53 *Ibid.*, čl. 9., st. 2.

54 *Ibid.*, čl. 4., st. 1.

55 *Ibid.*, čl. 4., st. 2.

Ugarske Monarhije, Opatija se našla pod talijanskom okupacijskom vlašću već 1918. godine.⁵⁶ Rijeka, pak, proživljava dramatične dane nakon uspostave D'Annunzieve okupacijske vlasti, a potom i uspostavom tzv. slobodne države 1920.-1924. godine. Pripadnici opatijske i riječkih židovskih općina, našavši se u državno-pravnom okviru Kraljevine Italije, unutar novouspostavljene Kvarnerske pokrajine 1924., proživljavaju tijekom godina fašističke vlasti, etape postupnih promjena, baš kao i ostatak talijanske židovske populacije, kojima će biti izmijenjen njihov pravni status *vjerske* manjine. Te su promjene započele uvođenjem vjerske neravnopravnosti koju su definitivno utvrdili Lateranski sporazumi 1929., zatim, početkom tridesetih godina, uvođenjem zakona kojima im je ograničena administrativna autonomija.⁵⁷

Tijekom kolovoza 1938., nizom okružnica Ministarstva nacionalnog obrazovanja, upućenih pokrajinskim školskim nadzorništva (*Regio Provveditorato agli studi*), bilo je naređeno, između ostalog, popisivanje cjelokupnog nastavnog i nenastavnog kadra radi utvrđivanja njegove rasne i vjerske pripadnosti. Tako su u rujnu 1938. prosvjetni savjetnici i ravnatelji svih osnovnih i srednjih škola bili dužni izvršiti „rasni popis“ svih djelatnika škole (*censimento del personale di razza ebraica*). To se obavljalo posebnim obrascima (*scheda personale*) u kojima su se ispitanici morali deklarirati o svojoj vjerskoj i „rasnoj“ pripadnosti. Rezultate ovih popisa morali su poslati pokrajinskom školskom nadzorništvu koje ih je zatim slalo prefektu pokrajine. Prefekt ih je prosljeđivao Ministarstvu unutarnjih poslova u Rim, odnosno Uredu za rasna pitanja i demografiju.⁵⁸

Rezultati „rasnih popisa“ kojima se pripremalo otpuštanje židovskih nastavnika i drugog nenastavnog kadra nisu poznati.⁵⁹

56 Članak je fokusiran na razdoblje *nakon* uspostave fašističkoga režima, što ne znači da autori negiraju postojanje rasnih zakona i u Kraljevini SHS. Štoviše, navodimo popis istih: Sporazum o sticanju državljanstva, Sporazum o pensijama, Sporazum o primjeni čl. 9. Rimskih ugovora te pojedinim drugim pitanjima koja se odnose na državljane SHS u Rijeci i talijanske državljane u Dalmaciji, Konvencija o dugovima i potraživanjima sa zaključnim protokolom, Sporazum o ugovorima, Sporazum o rekvizicijama, Sporazum o naknadi bolničkih troškova, Sporazum o radnicima, Konvencija o raznim sporazumima po pitanju socijalnih osiguranja, Sporazum o anonimnom društvu, Opšti sporazum o reciprocitetu po pitanjima socijalnih osiguranja, Konvencija o istrazi i suzbijanju istupa učinjenih u pograničnim šumama, itd. Budući da bi detaljna obrada ove problematike oduzela previše prostora, upućujemo na relevantnu literaturu: Bartulović, Željko, *Sušak od 1919. do 1947.*, Adamić, Državni arhiv u Rijeci, Pravni fakultet Sveučilišta u Rijeci, Rijeka, 2004.; Parovel, Paolo, *Izbrisani identitet*, Matica Hrvatska, Pazin, 1993.; Radetić, Ernest, *Istra pod Italijom 1918.-1943.*, Tiskara C. Albrecht, Zagreb, 1944.; Šetić, Nevio, *Istra za talijanske uprave*, Zagreb, 2008.

57 Dukić - Delogu, Sanja, op. cit., str. 201.

58 Ibid., str. 202.

59 O tijeku administrativnog postupka izbacivanja s posla možemo donekle zaključiti na temelju slučaja nastavnice Krieger Wande. Tako iz dopisa kojim školsko nadzorništvo obavještava Ministarstvo financija – Blagajnu socijalnog osiguranja u Rimu (*Ministero delle finanze – Cassa depositi e Prestiti e Istituti di Previdenza*) o njezinom radnom statusu, proizlazi da je nastavnica Krieger Wanda, kojoj je utvrđena pripadnost „židovskoj rasi“, prema zahtjevu Ministarstva obrazovanja, već od 15. rujna 1938. bila „stavljena na čekanje“ (*collocata nella posizione di congedo*), da bi 16. listopada bila suspendirana (*collocata nella posizione di sospesa*), čime je završavao njezin radni odnos u uredu Ministarstva nacionalnog obrazovanja.

Istodobno s užurbanim administrativnim pripremama za isključenje židovskih nastavnika, tekle su i pripreme za isključenje židovskih učenika o čemu su školski nadzornici pravodobno izvijestili ravnatelje škola. Prema okružnici Nacionalne ustanove za srednjoškolsko obrazovanje od 24. rujna 1938. (*Ente Nazionale dell'Insegnamento Medio - E.N.I.M.*) upućenoj ravnateljima srednjih škola, u raznim napucima uoči početka školske godine 1938./39., govori se i o upisima učenika u nove „škole za djecu židovske rase“. Roditelji su pri upisu bili dužni dati izjavu o rasnoj pripadnosti učenika.⁶⁰

Analizom podataka iz evidencija židovske populacije u Rijeci i Opatiji, iz kolovoza 1938., moguće je ustanoviti ukupan broj djece školskog uzrasta za školsku godinu 1938./39. Proizlazi da je u Rijeci bilo ukupno 57 djece, a u Opatiji 16 djece (od 6. do 10. godine) koja su se trebala upisati ili nastaviti školovanje u osnovnoj školi. Zatim, u Rijeci je bilo 84, a u Opatiji 16 djece (od 11. do 14. godine) polaznika niže srednje škole (*scuola media inferiore*). Te konačno, u Rijeci je bilo 79, a u Opatiji 16 djece (od 15. do 18. godine) koja su mogla nastaviti ili krenuti u višu srednju školu (*scuola media superiore*).⁶¹ Popisom je evidentirano i 9 studenata visokoškolskih ustanova u Rijeci.⁶² Kao i u slučaju židovskih nastavnika, ne raspoložemo službenim podacima o broju isključenih učenika.

Početak školske godine bio je predviđen za 18. listopada 1938. Naizgled, ništa se novo nije događalo, kao da već nisu bile poduzete mjere kojima će biti promijenjen sastav školskih zbornica i razreda u kojima su do jučer židovska djeca, savršeno integrirana, učila zajedno sa svojim školskim kolegama. Njihovo isključenje nije bilo ničim prije najavljeno, učenici su još bili na praznicima kada su novine donijele vijest o uvođenju novih zakonskih odredaba.⁶³

U Kvarnerskoj pokrajini 1938. nije bilo škola pri židovskim općinama Rijeke i Opatije, osim organizirane religijske nastave. U jesen iste godine, posljedicom *rasnih zakona*, utemeljene su dvije nove škole: Osnovna državna škola za učenike židovske rase, Kozala (*Scuola di Stato per gli alunni di razza ebraica, Cosala*), kao „posebno odijeljenje pri državnoj školi“ i Židovska privatna srednja škola, pri židovskoj općini Rijeka (*Scuola media israelitica privata*).⁶⁴ Posebne škole za učenike „židovske rase“ imale su nejednake nastavne programe, izrađene ovisno o potrebama i završenom dotadašnjem obrazovanju učenika kao i organizacijskim i

Trajno razrješenje od dužnosti (*la dispensa dal servizio*) nastupilo je 14. prosinca, kada je stupio na snagu Kraljevski dekret - zakon od 15. studenog 1938., br. 1779. (Dukić - Delogu, S., op. cit., str. 202.).

60 Dukić - Delogu, S., op. cit., str. 203.

61 Loc. cit.

62 Loc. cit.

63 Svoja sjećanja na te dane opisuje Rosemarie Wildi-Benedict: „Ja nisam više mogla pohađati javne škole; ova je posljednja mjera pogodila mene, četnaestogodišnju djevojčicu, na neposredan način, u lipnju sam uspješno položila prijemne ispite za upis u Realnu gimnaziju, te me pomisao da ću pohađati ovu školu činila veoma sretnom. Plakala sam tri dana. Najteži trenutak je bio kada su moje susjede Vera i Zdenka (još smo i danas prijateljice) počele omatati knjige i nove bilježnice.“ (Dukić - Delogu, S., op. cit., str. 203.).

64 Dukić - Delogu, S., op. cit., str. 204.

stručnim sposobnostima raspoloživih nastavnika. Nastavni program koji se u školi ostvarivao bio je istovjetan onome u drugim državnim školama, što potvrđuju školski dnevници, s izuzetkom rimokatoličkog vjeronauka.

Školski udžbenici, s izvjesnim prilagodbama, uvedenim uz suglasnost Ministarstva obrazovanja, bili su gotovo isti kao i u državnim školama. Iako se radilo o odijeljenjima za židovsku djecu, vlada nije dopuštala neradne dane u vrijeme židovskih vjerskih svečanosti. Školske svjedodžbe, koje je izdavala Nacionalna fašistička stranka, sadržavale su uz ime učenika opasku o rasi (*di razza ebraica*), kao i školski dnevници koji su imali određenje rasne pripadnosti (*razza*). Kako bi bio spriječen svaki mogući kontakt s učenicima *arijevske rase*, nastava se odvijala u suprotnoj, poslijepodnevoj smjeni.⁶⁵

3.1.2. *Rasno zakonodavstvo u obiteljskopравnim i statusnopravnim odnosima*

Odredbama o zaštiti talijanske rase (*Provvedimenti per la difesa della razza Italiana*), od 17. studenoga 1938., zabranjeno je sklapanje braka između „talijanskog državljanina arijevske rase“ i „osobe neke druge rase“,⁶⁶ dok je brak s „osobom stranog državljanstva“ podređen prethodnom pristanku Ministra unutarnjih poslova.⁶⁷ Brak nastao unatoč zabrani bio je nevaljan,⁶⁸ a „prijestupnike“ se kažnjavalo zatvorom do tri mjeseca i novčanom kaznom do deset tisuća lira.⁶⁹

Ista je kazna bila predviđena i ako su s „osobom stranog državljanstva“ stupili u brak zaposlenici javnih službi, vojnici državne vojske, članovi Nacionalne fašističke stranke ili organizacija koje je ona kontrolirala, regionalnih ili općinskih administracija ili sindikata.⁷⁰ No, ova zabrana nije bila apsolutna. Ministar unutarnjih poslova mogao je osloboditi, u izvanrednim slučajevima, zaposlenike koji žele stupiti u brak sa „strancima arijevske rase“, i to tek nakon što je saslušana zainteresirana javna služba (*l'amministrazione interessata*).⁷¹ Naravno, dobili su i „velikodušan rok“: cijeli je postupak morao biti obavljen u roku od tri mjeseca od datuma stupanja Odredbe na snagu.

Ako bi ipak, unatoč ovim zabranama, dvije osobe došle sklopiti brak, matičar je bio obvezan utvrditi, neovisno o izjavama stranaka, rasu i državljanstvo istih.⁷² U zakonom zabranjenim slučajevima nije smio nastaviti s objavom ili vjenčanjem,⁷³ kao ni „zabunom obavljeno vjenčanje“ prepisati u matične knjige.⁷⁴ Ako bi prekršio

65 Ibid., str. 205.

66 *Provvedimenti per la difesa della razza italiana*, Regio Decreto – Legge 17 novembre 1938 – XVI, n. 1728., objavljeno u: *Gazzetta Ufficiale del Regno d'Italia*, br. 264., od 19. studenog 1938. godine, čl. 1., st. 1.

67 Ibid., čl. 2., st. 1.

68 Ibid., čl. 1., st. 2.

69 Ibid., čl. 2., st. 2.

70 Ibid., čl. 3., st. 1.

71 Ibid., čl. 18.

72 Ibid., čl. 5., st. 1.

73 Ibid., čl. 5., st. 2.

74 Ibid., čl. 6., st. 1.

odredbe ovih članaka, bio bi kažnjen novčanom kaznom od petsto do pet tisuća lira.⁷⁵

U drugoj glavi istoga Kraljevskog dekreta - zakona taksativno se određuju, prema kriterijima fašističke rasne normative, pripadnici „židovske rase“: oni kojima su oba roditelja „židovske rase“, iako pripadaju „ne-židovskoj vjeri“; oni kojima je jedan roditelj Židov, a drugi strane nacionalnosti; oni kojima je „majka Židovka, a otac nepoznat“ te oni koji pripadaju židovskoj religiji, židovskoj zajednici ili su „na bilo koji drugi način manifestirali svoje židovstvo“ iako su im roditelji talijanske nacionalnosti, od kojih je samo jedan „židovske rase“.⁷⁶ Nije bio „židovske rase“ onaj koji je bio pripadnik bilo koje druge religije osim židovske prije 1. listopada 1938., a rođen je od roditelja talijanske nacionalnosti, od kojih je samo jedan Židov.⁷⁷

Članak 11. bio je osobito oštar prema roditeljima „židovske rase“. Prema tom članku, skrbništvo nad djetetom koje „ne pripada židovskoj religiji“ moglo im je biti oduzeto „ako se uspostavi da im ne pruža odgoj koji odgovara njihovim vjerskim ili nacionalnim principima“. Koji su to djetetovi „nacionalni principi“ bitno drukčiji od roditeljevih, iako „ne pripada židovskoj religiji“? Zar tu djecu nije upravo roditelj odgajao i usadio im svoje „nacionalne principe“? Može li malo dijete uopće imati vlastite „nacionalne principe“?

Uvedena je obveza posebnog evidentiranja Židova⁷⁸ i obveznog obavještanja o mjestu prebivališta.⁷⁹ Prekršitelji tih odredbi bili su kažnjeni novčanom kaznom do dvije tisuće lira⁸⁰ ili pritvorom od mjesec dana. Utvrđene su službe i zanimanja koje Židovi nisu smjeli obavljati.⁸¹ Zanimljivo je da pored toga što više nisu smjeli služiti vojnu službu u miru ili u ratu, također nisu smjeli „biti skrbnici niti liječnici maloljetnicima i nesposobnima koji ne pripadaju židovskoj rasi“.⁸²

Ograničena je njihova trgovačka i industrijska aktivnost te tako nisu smjeli biti „vlasnici niti poslovođe tvrtki koje su proglašene važnima za obranu talijanske nacije“, niti vlasnici, poslovođe ili administratori tvrtki koje zapošljavaju sto ili više osoba.⁸³ Također je bila ograničena vrijednost nekretnina koje su mogli držati u vlasništvu: zemljište nije smjelo prelaziti „vrijednost od pet tisuća lira“,⁸⁴ a gradski objekti „vrijednost od dvadeset tisuća lira“.⁸⁵ Valja uzeti u obzir da su se zemljišta i objekti procjenjivali prema maksimalnim vrijednostima, iako je često stvarna cijena bila manja od propisane vrijednosti.

75 Ibid., čl. 5., st. 3. i čl. 6., st. 2.

76 Ibid., čl. 8., st. 1.

77 Ibid., čl. 8., st. 2.

78 Ibid., čl. 9., st. 1.-3.

79 Ibid., čl. 19., st. 1.

80 Ibid., čl. 9., st. 4. i čl. 19., st. 2.

81 Vidi čl. 10. i čl. 13. *Provvedimenti per la difesa della razza italiana*, op. cit.

82 *Provvedimenti per la difesa della razza italiana*, op. cit., čl. 10. st. 1. slova a i b.

83 Ibid., čl. 10., st. 1., slovo c.

84 Ibid., čl. 10., st. 1., slovo d.

85 Ibid., čl. 10., st. 1., slovo e.

Postupak primjene *rasnih* odredbi izvjesnim je kategorijama židovske populacije pružao mogućnost izuzeća primjenom, tzv. pozitivne diskriminacije, koja se mogla zatražiti na osobni zahtjev do 30. ožujka 1939. Izuzeće je bilo moguće ishoditi zbog izvanrednih zasluga, osobnih ili članova obitelji.⁸⁶ Te je specijalne zasluge procjenjivala posebno sastavljena komisija Ministarstva unutarnjih poslova.⁸⁷ Od *rasnih* su odredbi mogli biti izuzeti: članovi obitelji poginulih u talijanskim ratovima radi obrane fašizma: libijskom, svjetskom, etiopskom i španjolskom;⁸⁸ osakaćeni, invalidi, ranjeni, ratni dobrovoljci i odlikovani vojnici u navedenim ratovima;⁸⁹ borci u libijskom, svjetskom, etiopskom, španjolskom ratu koji su dobili orden za ratne zasluge;⁹⁰ osakaćeni, invalidi i ranjeni radi fašističkog pokreta;⁹¹ članovi Nacionalne fašističke stranke od 1919. do 1922. te u drugoj polovici 1924.⁹² i riječki legionari.⁹³ Zbog primjene pozitivne diskriminacije članovima obitelji su smatrani „*ne samo uski članovi obitelji, nego i preci i potomci sve do drugog koljena*“.⁹⁴

Židovima strancima bilo je zabranjeno „*imati stalno prebivalište u Kraljevini, Libiji i posjedima u Egeju*“.⁹⁵ Dozvole o talijanskom državljanstvu izdane Židovima strancima nakon 1. siječnja 1919. smatrale su se poništenim.⁹⁶ Židovi stranci, kojima je poništeno talijansko državljanstvo i oni doseljeni poslije 1. siječnja 1919., morali su napustiti područje Kraljevine, Libije i posjeda u Egeju do 12. ožujka 1939.⁹⁷ Za one koji u određenom roku nisu dobrovoljno izvršili naredbu, predviđen je pritvor do tri mjeseca i novčana kazna do pet tisuća lira te protjerivanje (*saranno espulsi*).⁹⁸ Jedinu iznimku činili su Židovi stranci koji su prije 1. listopada 1938. napunili šezdeset i petu godinu života ili stupili u brak s osobom talijanskoga državljanstva.⁹⁹ Dakle, talijanskim Židovima su bila drastično ograničena građanska prava, a razlog je službeno objašnjen kao potreba da se fiziološki i psihološki sačuva čistoća talijanstva.

3.2. Fašističko rasno zakonodavstvo od 1943. do 1945. godine

Nakon ulaska u Drugi svjetski rat, vlasti fašističke Kraljevine Italije zaoštrile su svoj odnos prema Židovima. Znatan ih je broj, koje su lokalne vlasti označile

86 Ibid., čl. 14., st. 1., slovo b, t. 6.

87 Ibid., čl. 16.

88 Ibid., čl. 14., st. 1., slovo a.

89 Ibid., čl. 14., st. 1., slovo b, t. 1.

90 Ibid., čl. 14., st. 1., slovo b, t. 2.

91 Ibid., čl. 14., st. 1., slovo b, t. 3.

92 Ibid., čl. 14., st. 1., slovo b, t. 4.

93 Ibid., čl. 14., st. 1., slovo b, t. 5.

94 Ibid., čl. 15.

95 Ibid., čl. 17.

96 Ibid., čl. 23.

97 Ibid., čl. 24., st. 1.

98 Ibid., čl. 24., st. 2.

99 Ibid., čl. 25., st. 1.

kao sumnjive, bio upućen u slobodnu konfinaciju ili, pak, u sabirne logore.¹⁰⁰ I pored toga, oni su u Kraljevini Italiji bili u daleko povoljnijem položaju od Židova u zemljama pod nadzorom Trećega Reicha i drugim državama osovinskoga bloka.

Ubrzo je uslijedio slom fašističkoga režima, a zatim i kapitulacija Kraljevine Italije. Akt o bezuvjetnoj kapitulaciji Italije (*Armistizio lungo*) potpisan je 29. rujna 1943. godine. Kapitulacija Italije nije predstavljala iznenađenje za Treći Reich. On je, naime, od svibnja do rujna 1943. godine razradio vojno-operativne i političke planove koje će realizirati u slučaju njenoga sloma.

Noveliranim planom *Achse*¹⁰¹ njemačke su postrojbe zaposjele sjeverni i središnji dio Apeninskog poluotoka, a u operaciji *Istrien* uspostavile su nadzor nad područjem Istre, Kvarnerskog primorja i Gorskoga kotara.

Usporedno s vojnim, ostvareni su i politički planovi prema kojima je zaposjednuti teritorij Kraljevine Italije bio podijeljen na dva dijela: njemačko okupacijsko područje i njemačka pothvatna područja. U oba je dijela, barem formalno-pravno, bila suverena novoosnovana satelitska TSR – Talijanska Socijalna Republika (*Repubblica Sociale Italiana*) u kojoj je obnovljena Fašistička stranka pod nazivom Republikanska fašistička stranka (*Partito Fascista Repubblicano*). Stranka je faktički odredila sudbinu Židova na području TSR, budući je bila stanovišta da su pripadnici *židovske rase* u Italiji stranci i da pripadaju neprijateljskoj naciji.¹⁰² Već 30. studenoga 1943. Ministarstvo unutarnjih poslova TSR izdaje naredbu o deportiranju Židova u koncentracione logore i pljenidbi njihove imovine.

Zakonskom odredbom br. 2. od 4. siječnja 1944. precizirano je da sva zaplijenjena židovska imovina, uključujući i pologe na bankama postaje državno vlasništvo. Policijske mjere i antižidovska zakonodavna djelatnost TSR olakšala je Glavnoj upravi za sigurnost Reicha (*Reichssicherheitshauptamt-RSHA*) provedbu nacističkoga koncepta *konačnog rješenja židovskog pitanja* na okupiranim

100 Nužno je spomenuti postojanje istih logora, ali za Slavene. Naime, od samih početaka talijanske okupacije 1941., narod Primorja i Gorskog kotara počeo se organizirati suprotstavljajući politici fašizma i denacionalizacije. Jačanje partizanskih jedinica i njihovu sve veću aktivnost okupator je pokušavao suzbiti uvođenjem represivnih mjera koje su prerasle u teror nad čitavim narodom. Tako je već 1941. godine osnovao sabirne logore za internirce s anektiranog područja Primorja, Gorskog kotara i Slovenije. Na teritoriju koji danas pokriva Primorsko-goranska županija, talijanski je okupator osnovao četiri koncentraciona logora: Lovran, Bakar, Kraljevica i Kapor. U njima je bilo zatočeno više tisuća Primoraca, Gorana, Slovenaca i Židova. Više o samim logorima može se naći u knjižicama: Grgurić, Mladen, *Talijanski koncentracioni logori u Hrvatskom primorju 1941.-1943.*, Muzej Grada Rijeke, Rijeka, 2005.; Janež, Herman, *Koncentracijsko taborišče - Koncentracioni logor Kapor na otoku Rabu 1942.-1943.*, Taboriščni odbor Rab pri Koordinacijskom odboru žrtve nacifašističnoga nasilja, Ljubljana, 2003.

101 ACHSE – plan za zarobljavanje ili uništenje talijanske ratne flote pod šifrom Achse. NOVELIRANIM PLANOM ACHSE (*Neuebearbeitung der Achse Befehle*) utvrđeni su konkretni zadaci njemačke Grupe armija C na Apeninskom i Grupe armija F na Balkanskom poluotoku.

102 Točka 7. Veronskog manifesta (integralne verzije Manifesta Fašističke republikanske stranke) od 17. studenog 1943., <<http://www.larchivio.org/xoom/cartadiverona.htm>>, posjećeno 15. prosinca 2009.

područjima Italije. Gotovo je čitav talijanski državni teritorij bio pod njemačkom upravom.¹⁰³ Talijanski su zakoni i dalje ostali na snazi.

Drugi dio zaposjednutoga područja, njemačke operativne zone, protezale su se od talijanskoga predjela Alpa do prostora na istočnoj obali sjevernoga Jadrana. Operativna *Predalpska zona (Alpenword)* obuhvaćala je područja provincija: Bolzano, Trento i Belluno. Operativna zona *Jadransko primorje (Adriatisches Küstenland)* obuhvaćala je: Furlaniju, Goricu, Ljubljanu, Trst, Istru i Kvarnersku provinciju u administrativnim međama iz 1941. godine.

Suverenitet nad teritorijem njemačkih operativnih zona formalno je zadržala TSR, ali su one, s obzirom na stvarnu kompetenciju i subordinaciju uspostavljenih njemačkih organa vlasti, bile uklopljene u državno-pravni sustav Trećeg Reicha. U skladu s tim, u njemačkim je operativnim zonama rješavano i *židovsko pitanje*.¹⁰⁴

Talijanski pravni sustav ostao je na snazi u Zoni, ali vrhovni povjerenik (koji odgovara Hitleru, a ne TSR-u) naredbodavnim ovlastima donosio je niz propisa kojima je pod njemački, tj. svoj nadzor stavljao djelatnosti od životnog značenja na tom području. Akti su podvrgavali društvene odnose ratnim uvjetima. Značajke propisa bile su da povjerenik odlukom čini iznimke od normi. Zapriječene kazne bile su neprecizne, jer se za teže oblike gotovo svih djela mogla izreći čak smrtna kazna, a istodobno se pobliže nisu određivale okolnosti potrebne za stjecaj težeg oblika. Bila je česta retroaktivna primjena propisa. Prema predmetu reguliranja razlikovali su se propisi o: organizaciji uprave i pravosuđa, vojno-policijski, gospodarski, radni i socijalni, financijski, propisi o ovrhama te građevinski i ostali propisi.¹⁰⁵

4. RASNO ZAKONODAVSTVO U NACISTIČKOJ NJEMAČKOJ

Nije jednostavno odrediti početak nacističke vladavine, ustavni status tijekom njenoga trajanja niti definitivni kraj Hitlerove države. Počinje li nacistička vladavina inauguracijom Hitlera kao kancelara 30. siječnja 1933.? Ili 5. ožujka 1933., kada je njegova stranka osvojila 43,9% glasova na parlamentarnim izborima?

Kada govorimo o izradi zakona, najvažniji trenutak zasigurno je usvajanje **Zakona o hitnom popravljaju tjeskobe naroda i Reicha** (*Gesetz zur Behebung der Not von Volk und Reich*)¹⁰⁶ 24. ožujka 1933. Taj je zakon kasnije kolokvijalno nazvan **Zakon o ovlaštenju** (*Ermächtigungsgesetz*) jer je njime Hitlerov kabinet (*die Reichsregierung*), pored procedure propisane Weimarskim ustavom iz 1919., dobio ovlast tijekom četiri godine donositi zakone **bez** sudjelovanja Reichstaga.¹⁰⁷ Odnosno, bez potrebe „trgovanja“ glasovima s koalicijskim partnerima. Neizbježno,

103 Giron, A., *Židovsko pitanje...*, cit., str. 153.

104 Ibid., str. 154.

105 Bartulović, Ž., op. cit., str. 264.

106 *Gesetz zur Behebung der Not von Volk und Reich*, <http://www.servat.unibe.ch/verfassungsgeschichte/dns/RGBl_1933_I_141_G_Behebung_Not.pdf>, posjećeno 1. ožujka 2010.

107 Ibid., čl. 1. i čl. 5.

Zakon je 1937. godine bio produžen te je postojao sve do kolapsa Njemačke 1945. godine.

Članak 2. propisivao je da zakoni koje donese Kabinet mogu odstupati od Ustava, „sve dok se ne tiču institucionalizacije Reichstaga i Reichsrata kao takvih“. ¹⁰⁸ Ovlasti predsjednika trebale su ostati nepromijenjene. ¹⁰⁹ Međutim, Reichstag (donji dom parlamenta) i Reichsrat (gornji dom) eliminirani su kao aktivni čimbenici njemačke politike. ¹¹⁰ Ostarjeli predsjednik Hindenburg se „povukao“ i suradnja s njim više nije bila potrebna.

Nadalje, iako je Zakon o ovlaštenju formalno dao legislativne ovlasti Kabinetu kao cjelini, Hitler ih je isključivo sam izvršavao. Nakon Hindenburgove smrti 1934., Hitler je prisvojio ovlasti predsjednika za sebe jer nikakve sankcije nisu bile propisane za kršenje čl. 2. Zakona. Weimarski ustav se nije poštovao, iako je formalno ostao na snazi. „Führer u svojoj osobi objedinjuje četverostruku funkciju šefa države, šefa izvršnog aparata, zakonodavca i vrhovnog suca. On ima i ustavotvornu vlast i zapovjednik je vojske.“ ¹¹¹

Pravni stručnjaci stilizirali su Zakon o ovlaštenju kao akt *unutar* pravnog sustava koji se temelji na Weimarskom ustavu. Forma je bila iskorištena kako bi se prikrija prava priroda: odluka parlamenta o usvajanju ovoga zakona uslijedila je nakon prisilne odsutnosti svih komunističkih članova parlamenta (KPD, *Kommunistische Partei Deutschlands*) i razboritoga suzdržavanja nekih socijaldemokratskih članova (SPD, *Sozialdemokratische Partei Deutschlands*). Vodstvo SS (*Schutzstaffel*) i SA (*Sturmabteilung*) bilo je prisutno u prijetećim brojevima. Osim toga, „pristanak“ Reichsrata bio je određen glasovima povjerenika Reicha, a ne delegata *Länder*-a (zemalja). ¹¹²

Tijekom sljedećih godina omjer zakona donesenih od strane parlamenta i onih od strane Kabineta bio je 9 naprema 4.500. ¹¹³ Čak i kada su sva mjesta u Reichstagu pripala nacistima (proizašlim iz NSDAP-a, *Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei*), Hitler nije podnosio zakonodavne odluke parlamentu, već je inzistirao na proizvodnji „vlastitih zakona“.

108 Ibid., čl. 2., st. 1.: „(...) soweit sie nicht die Einrichtung des Reichstags und des Reichsrats als solche zum Gegenstand haben (...)“

109 Ibid., čl. 2., st. 2.

110 Hitler je smatrao parlament komičnom institucijom. „Time što parlamentarni princip većinskog odlučivanja odbija autoritet ličnosti i na njeno mjesto postavlja brojnost ili one gomile, on se ogrješuje o aristokratske temelje Prirode (...)“ (Hitler, Adolf, *Mein Kampf*, Croatiaprojekt, Zagreb, 1999., str. 101.).

111 Prélot, Marcel, *Političke institucije*, Politička kultura, Zagreb, 2002., str. 128.-129.

112 Tschentscher, Axel, *Footprints of the Evil, Techniques of Nazi Lawmaking*, <www.verfassungsgeschichte.ch/dns>, posjećeno 9. travnja 2010., str. 5.

113 Loc. cit.

4.1. Rasno zakonodavstvo prije donošenja Nürnberških zakona

Objavljen je niz radova o vidljivim instrumentima antisemitizma: žutim pločicama s Davidovom zvijezdom, oznakama *Israel* (za muškarce) i *Sara* (za žene) u putovnicama i deportacijama. No, u znanstvenim studijama često zanemareni „otisci“ antisemitizma mogu se pronaći u zakonima. Ljudi koji nisu imali formalni status „arijevaca“ tiho su uklanjani iz društva. Rana faza židovske emigracije bila je motivirana ovim mjerama. Navodimo najranije zakone, usvojene u brzom slijedu tijekom 1933. godine:

1. Uredba predsjednika Reicha¹¹⁴ za zaštitu njemačkoga naroda¹¹⁵ od 2. veljače 1933.
2. Uredba predsjednika Reicha¹¹⁶ protiv izdaje njemačkoga naroda i teških izdajničkih intriga¹¹⁷ od 28. veljače 1933.
3. Zakon o ponovnom uspostavljanju cjeloživotne javne službe¹¹⁸ od 7. travnja 1933.
4. Zakon o prestanku ugovora o radu osoba na koje se odnosi Zakon o ponovnom uspostavljanju cjeloživotne javne službe¹¹⁹ od 7. travnja 1933.
5. Zakon o upisu u odvjjetničku komoru¹²⁰ od 7. travnja 1933.
6. Prva uredba za provedbu Zakona o ponovnom uspostavljanju cjeloživotne javne službe¹²¹ od 11. travnja 1933.

114 U vrijeme donošenja ove Uredbe, predsjednik je bio Hindenburg. Hitler je bio kancelar, koji se supotpisao (op. A. A.).

115 *Verordnung des Reichspräsidenten zum Schutzes des deutschen Volkes*, <http://www.servat.unibe.ch/verfassungsgeschichte/dns/RGBl_1933_I_35_VO_Schutze_Volk.pdf>, ažurirano 1. veljače 2010., posjećeno 13. ožujka 2010.

116 Nacisti su uvjerali predsjednika Hindenburga da je država bila ugrožena nakon paleži Reichstaga, za što su optužili komuniste, kao i da je ograničenje građanskih sloboda doista potrebno. Budući da je Uredba donesena na temelju čl. 48. Weimarskog ustava, trebao je prestati vrijediti s prestankom tzv. izvanrednog stanja, no zadržao se sve do kraja, kao instrument nacističkog terora. Ubrzo nakon njega uslijedio je Zakon o ovlaštenju.

117 *Verordnung des Reichspräsidenten gegen Verrat am Deutschen Volke und hochverräterische Umtriebe*, <http://www.servat.unibe.ch/verfassungsgeschichte/dns/RGBl_1933_I_85_VO_Hochverrat.pdf>, ažurirano 1. veljače 2010., posjećeno 13. ožujka 2010.

118 *Gesetz zur Wiederherstellung des Berufsbeamtentums*, <http://www.servat.unibe.ch/verfassungsgeschichte/dns/RGBl_1933_I_175_G_Berufsbeamtentum.pdf>, posjećeno 13. ožujka 2010.

119 *Gesetz über das Kündigungsrecht der durch das Gesetz zur Wiederherstellung des Berufsbeamtentums betroffenen Personen*, <http://www.servat.unibe.ch/verfassungsgeschichte/dns/RGBl_1933_I_187_G_Berufsbeamtentum.pdf>, posjećeno 13. ožujka 2010.

120 *Gesetz über die Zulassung zur Rechtsanwaltschaft*, <http://www.servat.unibe.ch/verfassungsgeschichte/dns/RGBl_1933_I_188_G_Rechtsanwaltschaft.pdf>, posjećeno 13. ožujka 2010.

121 *Erste Verordnung zur Durchführung des Gesetzes zur Wiederherstellung des Berufsbeamtentums*, <http://www.servat.unibe.ch/verfassungsgeschichte/dns/RGBl_1933_I_195_DVO_Berufsbeamtentum.pdf>, posjećeno 13. ožujka 2010.

7. Zakon o upisu u Ured odvjetnika za patente i odvjetničku komoru¹²² od 22. travnja 1933.

8. Zakon protiv prenapučenosti njemačkih škola i sveučilišta¹²³ od 25. travnja 1933.

9. Prva uredba za provedbu Zakona protiv prenapučenosti njemačkih škola i sveučilišta¹²⁴ od 25. travnja 1933.

10. Druga uredba za provedbu Zakona o ponovnom uspostavljanju cjeloživotne javne službe¹²⁵ od 5. svibnja 1933.

11. Treća uredba za provedbu Zakona o ponovnom uspostavljanju cjeloživotne javne službe¹²⁶ od 6. svibnja 1933.

12. Zakon o opozivu naturalizacije i poništenju njemačkoga državljanstva¹²⁷ od 14. srpnja 1933.

13. Zakon protiv formiranja novih stranaka¹²⁸ od 14. srpnja 1933.

14. Zakon o sprječavanju potomaka s genetički nasljednim bolestima¹²⁹ od 14. srpnja 1933.

15. Zakon o izmjenama i dopunama nekih odredaba Zakona o upisu u odvjetničku komoru, Zakona o parničnom postupku i Zakona o radu¹³⁰ od 20. srpnja 1933.

16. Uredba za provedbu Zakona o opozivu naturalizacije i poništenju njemačkog državljanstva¹³¹ od 26. srpnja 1933.

122 *Gesetz, betreffend die Zulassung zur Patentanwaltschaft und zur Rechtsanwaltschaft*, <http://www.servat.unibe.ch/verfassungsgeschichte/dns/RGBI_1933_I_217_G_Rechtsanwaltschaft.pdf>, posjećeno 13. ožujka 2010.

123 *Gesetz gegen die Überfüllung deutscher Schulen und Hochschulen* <http://www.servat.unibe.ch/verfassungsgeschichte/dns/RGBI_1933_I_225_G_Überfüllung_Schulen.pdf>, posjećeno 13. ožujka 2010.

124 *Erste Verordnung zur Durchführung des Gesetzes gegen die Überfüllung deutscher Schulen und Hochschulen*, <http://www.servat.unibe.ch/verfassungsgeschichte/dns/RGBI_1933_I_226_DVO_Überfüllung_Schulen.pdf>, posjećeno 13. ožujka 2010.

125 *Zweite Verordnung zur Durchführung des Gesetzes zur Wiederherstellung des Berufsbeamtentums*, <http://www.servat.unibe.ch/verfassungsgeschichte/dns/RGBI_1933_I_233_DVO_Berufsbeamtentum.pdf>, posjećeno 13. ožujka 2010.

126 *Dritte Verordnung zur Durchführung des Gesetzes zur Wiederherstellung des Berufsbeamtentums*, <http://www.servat.unibe.ch/verfassungsgeschichte/dns/RGBI_1933_I_245_DVO_Berufsbeamtentum.pdf>, posjećeno 13. ožujka 2010.

127 *Gesetz über den Widerruf von Einbürgerungen und die Aberkennung der deutschen Staatsangehörigkeit*, <http://www.servat.unibe.ch/verfassungsgeschichte/dns/RGBI_1933_I_480_G_Staatsangehörigkeit.pdf>, posjećeno 13. ožujka 2010.

128 *Gesetz gegen die Neubildung von Parteien*, <http://www.servat.unibe.ch/verfassungsgeschichte/dns/RGBI_1933_I_479_G_Neubildung_Parteien.pdf>, posjećeno 13. ožujka 2010.

129 *Gesetz zur Verhütung erbkranker Nachwuchs*, <http://www.servat.unibe.ch/law/dns/RGBI_1933_I_529_G_erbkranker_Nachwuchs.pdf>, posjećeno 13. ožujka 2010.

130 *Gesetz zur Änderung einiger Vorschriften der Rechtsanwaltsordnung, der Zivilprozessordnung und des Arbeitsgerichtsgesetzes*, <http://www.servat.unibe.ch/verfassungsgeschichte/dns/RGBI_1933_I_522_G_Zivilprozess.pdf>, ažurirano 1. veljače 2010., posjećeno 13. ožujka 2010.

131 *Verordnung zur Durchführung des Gesetzes über den Widerruf von Einbürgerungen*

17. Zakon o odvjeticima za patente¹³² od 28. rujna 1933.

18. Zakon o urednicima¹³³ od 4. listopada 1933.

Do kraja 1933. genocid i eksperimenti s ljudima još nisu bili stavljeni u zakone. Međutim, zakonski izričaj dobile su prisilne sterilizacije,¹³⁴ zabrane brakova između Židova i arijevac, te čak i izravni dopust ubojstva hendikepirane osobe. 'Zaštita *Volksgemeinschaft*-a' značila je da zakon više nije štiti prava Židova i Roma, niti 'izrođenu' klasu arijevac: asocijalne ljude, homoseksualce, fizički i mentalno retardirane i druge. Pojačan je intenzitet policijske represije i liječničkog nasilja koje je zamijenilo terapeutske planove weimarske socijalne države.¹³⁵

Zagovarajući rasizam, a osobito antisemitizam i ekstremni nacionalizam, nacisti pripadnike nekih manjinskih skupina prokazuju kao osnovne krivce za krizu poretka. Židovi su bili prokazani kao smrtni neprijatelji režima, iako su kao žrtveni jarcini činili sićušnu manjinu stanovništva: 0,76% 1933. godine. Najprije su uklonjeni iz javnih službi, a 1935. godine im je oduzeto njemačko državljanstvo te su posve uklonjeni iz privrednoga i javnoga života. Prvotni je plan bio izgon Židova te im je čak predviđeno i određeno na Madagaskaru, ali su kasnije masovno uništavani u koncentracijskim logorima.

Koncentracijski logori počeli su se u Njemačkoj graditi još početkom 30-ih godina prošlog stoljeća. Nacisti su u njih zatvarali svoje političke protivnike, napose komuniste. „Malo izvan gradića Dachaua, dvadesetak kilometara od Münchena, u nekadašnjoj tvornici streljiva otvoren je 22. ožujka prvi koncentracijski logor.“¹³⁶ Logori su namijenjeni ne samo degradiranju i uništavanju ljudi, već je u eksperimentalno kontroliranim uvjetima uništavana i sama spontanost kao izraz autentičnoga ljudskoga ponašanja. Ljudska je osobnost pretvarana u puku stvar, čak ispod razine jedne životinje. Koncentracijski logori imali su značajnu ulogu za očuvanje moći režima. Naime, oni su izazivali strah. Drugo uspješno sredstvo za izazivanje straha i provođenje terora bila je tajna politička policija (*GeStaPo*, *Geheime Staatspolizei*).

und die Aberkennung der deutschen Staatsangehörigkeit, <http://www.servat.unibe.ch/verfassungsgeschichte/dns/RGBl_1933_I_538_DVO_Staatsangehörigkeit.pdf>, posjećeno 13. ožujka 2010.

132 *Patentanwaltsgesetz*, <http://www.servat.unibe.ch/verfassungsgeschichte/dns/RGBl_1933_I_669_G_Patentanwalt.pdf>, posjećeno 13. ožujka 2010.

133 *Schriftleitergesetz*, <http://www.servat.unibe.ch/verfassungsgeschichte/dns/RGBl_1933_I_713_G_Schriftleiter>, posjećeno 13. ožujka 2010.

134 "Svatko tko ima nasljednu bolest može biti kirurški steriliziran ako se, prema procjeni medicinske znanosti, može očekivati da će njegovi potomci oboljeti od ozbiljnih naslijeđenih fizičkih ili psihičkih oštećenja." (*Gesetz zur Verhütung erbkranker Nachwuchs*, op. cit., čl. 1., st. 1.).

135 Mazower, Mark, *Mračni kontinent: europsko dvadeseto stoljeće*, Prometej, Zagreb, 2004., str. 43.-44.

136 Kershaw, Ian, *Hitler, 1889.-1936.: Oholost*, Vizura, Zagreb, 2000., str. 463.

4.2. Nürnbergski zakoni

Tri temeljna zakona predložena su na godišnjem stranačkom okupljanju (NSDAP) u Nürnbergu 10. rujna 1935., a koja će kasnije postati poznata pod nazivom **Nürnbergski zakoni** (*Nürnberger Gesetze*). Iako je Hitleru donošenje zakona omogućio Zakon o ovlaštenju iz 1933. godine, ove je zakone jednoglasno usvojio Reichstag 15. rujna 1935. „iz propagandnih razloga“.¹³⁷

Prvi zakon, **Zakon o zaštiti njemačke krvi i časti**,¹³⁸ zabranjivao je brak¹³⁹ i izvanbračne spolne odnose¹⁴⁰ između Židova i Nijemaca. Brakovi sklopljeni suprotno normama ovoga Zakona smatrali su se ništavim, čak i ako su, kako bi se izbjegla primjena ovoga Zakona, sklopljeni u inozemstvu.¹⁴¹ Povreda ovih odredbi kažnjavala se zatvorom sa ili bez teškoga rada.¹⁴²

Također je bilo zabranjeno zaposlenje njemačkih žena ispod četrdeset pet godina u židovskim kućanstvima.¹⁴³ Židovima je bilo zabranjeno isticanje državne zastave ili državnih boja.¹⁴⁴ Međutim, „pravo“ da ističu „*židovske boje*“ bilo je „*zaštićeno od strane države*“.¹⁴⁵ Sankcije su bile, pored novčanih i kaznene: zatvor do godine dana.¹⁴⁶

Prema Kirchheimeru, njemački pravnik razlikuje obiteljsko pravo od ostalog ugovornoga prava „prilično oštro“. Jedan od najčešćih prigovora protiv staroga kodeksa građanskoga prava je da u svom Općem dijelu na istu razinu stavlja vlasničko-pravne i obiteljske odnose. Nacistički zakonodavci ponosni su što su razdvojili područja „krvi i novca“ (*Blut und Geld*). Po njihovom sudu, novim rasnim i obiteljskim zakonima položen je temelj „rasne narodne zajednice“. Nacističko zakonodavstvo odlikuje: prvo, cilj potpunog istrebljenja Židova i drugo, izrazito „narodne“ (*völkische*) smjernice. Svuda je jasno, u socijalnoj politici, politici socijalne skrbi, da se pokušava popraviti položaj neudate majke i nezakonite djece. Ovo potonje nije motivirano moralnim ili humanim obzirima, već se takva djeca ne trebaju diskriminirati samo kada su „rasno čista“. Nacisti, budući da su bili antikiršćanski usmjereni, pokušavali su spriječiti svaki utjecaj crkve na obitelj. Kako je više Nijemaca živjelo u vojarnama nego u obitelji, država je gledala kroz prste *ad hoc* seksualnim odnosima i pokušavala ublažiti njihove pravne i društvene posljedice.¹⁴⁷

137 Ibid., str. 268.-275.

138 *Gesetz zum Schutze des deutschen Blutes und der deutschen Ehre*, <http://www.servat.unibe.ch/verfassungsgeschichte/dns/RGBl_1935_I_1146_G_Blut_Ehre.pdf>, posjećeno 15. ožujka 2010.

139 Ibid., čl. 1., st. 1.

140 Ibid., čl. 2.

141 Ibid., čl. 1., st. 2.

142 Ibid., čl. 5., st. 1.-2.

143 Ibid., čl. 3.

144 Ibid., čl. 4., st. 1.

145 Ibid., čl. 4., st. 2.

146 Ibid., čl. 5., st. 1.-3.

147 Kirchheimer, Otto, „*Die Rechtsordnung des Nationalsozialismus*“, u: Horkheimer, Max, et al.,

Nakon revizije Obiteljskog zakona 1938. godine svaka je žena pojmljena poglavito kao instrument rasploda, a brak je zapravo bio državna institucija čija je glavna zadaća bila povećavanje stope priraštaja. Ista revizija Zakona proširila je broj osnova za razvod. Tako je, na primjer, jedna žena ostala sterilna nakon operacije od izvanmaternične trudnoće, a suprug je dobio razvod. Obrazloženje je bilo da država ima „aktivan interes“ da tužitelj ima djecu u nekom drugom braku.¹⁴⁸

Drugi zakon, **Zakon o državljanstvu**,¹⁴⁹ lišio je državljanstva Reicha sve osobe koje nisu „*njemačke krvi*“. Naime, državljanin Reicha je „*samo njemačke ili srodne krvi*“ i „*koji je kroz svoje ponašanje dokazao da je spreman i sposoban vjerno služiti njemačkom narodu i Reichu*“.¹⁵⁰ On je „*jedini nositelj punih političkih prava*“.¹⁵¹ Zakon je stupio na snagu 30. rujna 1935. godine.

Prva dopunska uredba o Zakonu o državljanstvu¹⁵² od 14. studenog 1935. donesena je na temelju članka 3. Zakona, prema kojoj je Ministar unutarnjih poslova Reicha u suradnji sa zamjenikom Führera trebao donijeti potrebne uredbe za provedbu Zakona.¹⁵³ Prema Uredbi, sve osobe njemačke ili srodne krvi „*koje su posjedovale pravo glasa na izborima za Reichstag kad je Zakon o državljanstvu stupio na snagu, za sada, posjeduju prava državljana Reicha*“.¹⁵⁴ Ista se odredba primjenjivala i na osobe koju su miješane židovske krvi (*Mischling*).¹⁵⁵ Jedino su državljani Reicha, kao nositelji punih političkih prava, imali aktivno i pasivno biračko prvo.¹⁵⁶

Osobe koje su miješane židovske krvi (*Mischling*) dijelile su se na dva stupnja: prvi stupanj su oni kojima su baka i djed „*punokrvni Židovi*“ (*volljüdischen*), a drugi stupanj čine oni kojima je samo jedan predak (*Großeltern*) „*punokrvni Židov*“.¹⁵⁷

Židov nije mogao biti državljanin Reicha. Nije imao aktivno niti pasivno biračko pravo.¹⁵⁸ Svi židovski službenici umirovljeni su 31. prosinca 1935., a u slučaju da su se borili u Prvom svjetskom ratu za Njemačku ili njene saveznike, trebali su „*primati puni iznos posljednje isplaćene plaće kao mirovinu, do propisane dobne granice za mirovinu*“.¹⁵⁹

Wirtschaft, Recht und Staat im Nationalsozialismus, Suhrkamp, Frankfurt am Mein, 1981., str. 320.-321.

148 Ibid., str. 322.

149 *Reichsbürgergesetz*, <http://www.servat.unibe.ch/verfassungsgeschichte/dns/RGBl_1935_I_1146_G_Reichsbürger.pdf>, posjećeno 15. ožujka 2010.

150 Ibid., čl. 2., st. 1.

151 Ibid., čl. 2., st. 3.

152 *Erste Verordnung zum Reichsbürgergesetz*, <http://www.servat.unibe.ch/verfassungsgeschichte/dns/RGBl_1935_I_1333_VO_Reichsbürger.pdf>, posjećeno 15. ožujka 2010.

153 *Reichsbürgergesetz*, op. cit., čl. 3.

154 *Erste Verordnung zum Reichsbürgergesetz*, op. cit., čl. 1., st. 1.

155 Ibid., čl. 2., st. 1.

156 Ibid., čl. 3.

157 Ibid., čl. 2., st. 2.

158 Ibid., čl. 4., st. 1.

159 Ibid., čl. 4., st. 2.

Nacisti su definirali “*punokrvnog Židova*” (*volljüdischen*) kao osobu koja je potekla od najmanje tri punokrvna židovska pretka (*Großeltern*).¹⁶⁰ Židovom je također smatrana osoba koja je potekla od dva punokrvna židovska pretka ako je: bio član židovske vjerske zajednice kada je ova Uredba donesena ili joj se kasnije priključio;¹⁶¹ u vrijeme donošenja ove Uredbe bio u braku s osobom koja je bila Židov ili je sa Židovom kasnije stupio u brak;¹⁶² potomak proizašao iz braka s “*punokrvnim Židovom*”, koji je bio zaključen nakon stupanja na snagu Zakona o zaštiti njemačke krvi i časti;¹⁶³ potomak proizašao iz izvanbračnog spolnog odnosa s “*punokrvnim Židovom*” i rođen izvan braka nakon 31. srpnja 1936.¹⁶⁴

Trećim zakonom, **Zakonom o zastavi Reicha**,¹⁶⁵ propisano je da će nova njemačka državna zastava sadržavati nacističku svastiku.¹⁶⁶

Nakon Nürnberških zakona, nacisti su donijeli na desetke dopunskih uredbi kojima su Židovima postupno uskratili sva prava koja su imali kao ljudska bića: nisu smjeli voditi poduzeća, voziti aute i sl. Liječnici Židovi smjeli su liječiti samo Židove, a učitelji učiti samo židovsku djecu. „*Židovstvo*“ prema shvaćanju nacista nije bio *vjerski* nego *rasni pojam*. Zakoni su se odnosili na Židove, ali su ubrzo uključeni i Romi. Nacistički genocid nad Židovima odnio je, prema nekim procjenama, oko 5,100.000 žrtava.¹⁶⁷

5. RASNO ZAKONODAVSTVO U NEZAVISNOJ DRŽAVI HRVATSKOJ (NDH)

Ustaše su od samog svojeg postojanja, od početaka 1930-ih godina, težili stvaranju „čistog hrvatskog životnog prostora“. U praksi su to masovno započeli ostvarivati od samog početka postojanja NDH, 10. travnja 1941.¹⁶⁸ Za „čišćenje

160 Ibid., čl. 5., st. 1.

161 Ibid., čl. 5., st. 2., t. a.

162 Ibid., čl. 5., st. 2., t. b.

163 Ibid., čl. 5., st. 2., t. c.

164 Ibid., čl. 5., st. 2., t. d.

165 *Reichsflaggengesetz*, <http://www.servat.unibe.ch/verfassungsgeschichte/dns/RGBI_1935_I_1145_G_Reichsflagge.pdf>, ažurirano 1. veljače 2010., posjećeno 15. ožujka 2010.

166 Ibid., čl. 3.

167 Kershaw, Ian, op. cit., str. 463.

168 Dana 10. travnja 1941. bivši austrougarski pukovnik Slavko Kvaternik je, nakon odbijanja Vlatka Mačeka, prihvatio zahtjev nacističkog okupatora proglasiti kvislinšku državu. No, nije proglasio Nezavisnu Državu Hrvatsku, već Republiku Hrvatsku, koja je uskoro preimenovana u NDH. Nakon proglašenja o postojanju RH/NDH Ante Pavelić je s oko 250 svojih sljedbenika krenuo prema Zagrebu iz Italije (gdje je dugo godina boravio kao štićenik fašističke Kraljevine Italije). Čak i prije njegova dolaska doneseni su *Zakoni o osnutku vojske i mornarice Države Hrvatske* i *Zakon o prisezi vjernosti Državi Hrvatskoj*. Dr. Ante Pavelić je 15. travnja 1941. stigao u Zagreb te je istoga dana, kao poglavnik, potpisao *Uredbu o osnutku prve hrvatske vlade*. Pored funkcije šefa države bio je i predsjednik Vlade, ministar vanjskih poslova te jedini zakonodavni čimbenik (Engelsfeld, Neda, *Povijest hrvatske države i prava – razdoblje od 18. do 20. stoljeća*, Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 2006., str. 403.; Matković,

životnog prostora“ primarni uvjet je bio i „unutrašnje pročišćavanje“, tj. uklanjanje ne samo političkih protivnika, već i svih *nearijevaca*. Idejno-teorijske osnove za takvu politiku razradili su po uzoru na nacističku teoriju o „višim“ i „nižim rasama“. Budući da se cjelokupna unutarnja politika NDH temeljila na politici nacionalsocijalističke Njemačke i fašističke Italije, ustaški dužnosnici su i cijelo zakonodavstvo prilagodili njemačkom, odnosno talijanskom, pa tako i zakonske odredbe koje su se ticale nacionalne i rasne isključivosti. Zakoni su se nalazili u *Zborniku zakona i naredaba NDH* koje je izdavalo Ministarstvo pravosuđa i bogoštovlja, a legalizirali su teror koji se provodio nad pripadnicima „niže rase“: Židovima, Romima¹⁶⁹ i Srbima.¹⁷⁰

Sustavniji i novostvorenim zakonima potkrijepljeniji progoni Židova pridodani su unaprijed pripremanom genocidnom „čišćenju prostora“ od Srba. Dok su u proljeće i ljeto 1941. po mnogim srpskim selima ljudi masovno ubijani, gotovo na samome kućnom pragu, najčešće bez nastojanja da se tomu nađu bilo kakva zakonska opravdanja, genocid nad Židovima odvijao se postupnije i „racionalnije“, u nekoliko faza. Uzor je očigledno nađen u razrađenoj nacističkoj metodi koja je predviđala fazu ekskomunikacije, fazu koncentracije i fazu eksterminacije.¹⁷¹ Ustaški je režim posljednju fazu, eksterminaciju Židova, počeo provoditi već u ljeto 1941. godine. Već su tada, naime, postojali logori smrti u Jadovnu i na Pagu. Do mjeseca rujna počeo se organizirati jasenovački logor, a u Zagrebu su tih mjeseci masovno strijeljani židovski taoci. Dok je nacistima od faze ekskomunikacije do faze eksterminacije trebalo osam godina (1933.-1941.), ustaške su vlasti to obavile u nepuna četiri mjeseca (travanj-srpanj 1941.). Nema sumnje da se to odvijalo ne samo pod općim utjecajem politike Trećeg Reicha, koji je ustaška NDH u svemu slijedila, već i po neposrednim njemačkim savjetima, kasnije i zahtjevima. Tijekom cijelog tog vremena bilo je i mnogo ustaške samoinicijative i samovolje.¹⁷²

Osnova za ustrojavanje čitavoga pravnoga sustava kojim se ozakonjuju teror i određuju državne institucije koje će provoditi teror bila je **Zakonska odredba za obranu naroda i države**, donesena 17. travnja 1941. Njome se utvrdilo da svatko „tko na bilo koji način povrijedi ili je povrijedio čast i životne interese hrvatskog naroda ili na bilo koji način ugrozi opstanak NDH ili državne vlasti, pa makar djelo i ostalo samo u pokušaju, čini se krivcem zločinstva veleizdaje“ i „tko se učini krivcem zločina u točki 1. ima ga stići kazna smrti“.¹⁷³ Istom zakonskom odredbom

Hrvoje, *Povijest Nezavisne Države Hrvatske*, P.I.P., Zagreb, 2002.). Više o Anti Paveliću i ustašama može se naći u knjigama: Krizman, Bogdan, *Pavelić između Hitlera i Mussolinija*, Globus, Zagreb, 1980.; Krizman, Bogdan, *Ustaše i Treći Reich*, sv. I. i II., Globus, Zagreb, 1983.; Krizman, Bogdan, *Ante Pavelić i ustaše*, 2. izd., Globus, Zagreb, 1983.

169 Više o proganjanjima Roma može se naći u knjizi: Lengel – Krizman, Narcisa, *Genocid nad Romima – Jasenovac 1942.*, Javna ustanova Spomen-područje Jasenovac, Jesenski i Turk, Zagreb, 2003.

170 Goldstein, Ivo, op. cit., str. 581.

171 Goldstein, Ivo, op. cit., str. 124.

172 Loc. cit.

173 Zakonska odredba za obranu naroda i države, 17. travnja 1941., citirano prema Goldstein, I.,

predviđeno je osnivanje „izvanrednih narodnih sudova“, koji su zakonskom odredbom od 17. svibnja prerasli u prijeke sudove.

Zakonska odredba o priekim sudovima predviđala je samo jednu kaznu – smrtnu: „*Ako optuženik bude proglašen krivim, prijeki sud ima izreći smrtnu kaznu strijeljanjem*“.¹⁷⁴ Na presudu „*nije dopušten nikakav pravni lijek, a molba za pomilovanje nema odgodne moći*“. Kazna se imala izvršiti „*nakon tri sata od časa proglašenja presude*“.¹⁷⁵ U prosincu je ipak donesena zakonska odredba kojom u „*lakšim slučajevima može sud mjesto smrtne kazne izreći kaznu tamnice najmanje od tri godine*“ (no, i takvi „trogodišnjaci“ bili su deportirani u logore i tamo su mnogi bili ubijani).

Prijeki sud za područje „sudbenog stola“ u Zagrebu proglašen je već 27. svibnja 1941. U početku je najviše žrtava prijekih sudova bilo baš među Židovima i Srbima kako bi se zaštitili „čast i interes hrvatskoga naroda“. No, pred prijeke sudove ubrzo su počeli dolaziti i svi oni koji su izražavali nezadovoljstvo ustaškim režimom ili su bili osumnjičeni da su pripadnici komunističke partije. Zakonskim odredbama od 5. i 10. srpnja 1941. godine znatno je proširen i preciziran popis djela zbog kojih se dolazi pred prijeki sud. Pred njega je trebao biti „stavljen i onaj (...) koji pisanjem, tiskanjem, izdavanjem i širenjem knjiga, novina“ izvirgava ruglu tadašnji poredak, govori protiv NDH, poglavnika, širi komunističku propagandu itd. Potom i „onaj koji sluša zabranjene radio-stanice (prije svega BBC) ili koji širi vijesti s takvih stanica“.¹⁷⁶

Val radikalizma započeo je serijom *rasnih* zakonskih odredbi. Odredbe koje će tragično izmijeniti sudbinu ljudi navodimo kronološkim redom:

- Zakonska odredba o sačuvanju hrvatske narodne imovine od 18. travnja 1941.
- Zakonska odredba o rasnoj pripadnosti¹⁷⁷ od 30. travnja 1941.
- Zakonska odredba o zaštiti arijevske krvi i časti hrvatskog naroda¹⁷⁸ od 30. travnja 1941.
- Zakonska odredba o državljanstvu¹⁷⁹ od 30. travnja 1941.
- Zakonska odredba o prijelazu s jedne vjere na drugu od 3. svibnja 1941.
- Zakonska odredba o zaštiti narodne i arijske kulture hrvatskog naroda¹⁸⁰ od 4. lipnja 1941.
- Naredba o promjeni židovskih prezimena i označavanju Židova i židovskih tvrtki¹⁸¹ od 4. lipnja 1941.

op. cit., str. 117.

174 Zakonska odredba o priekim sudovima, citirano prema Goldstein, I., op. cit., str. 117.

175 Loc. cit.

176 Goldstein, I., op. cit., str. 118.

177 Zakonska odredba o rasnoj pripadnosti, NN br. 16/1941.

178 Zakonska odredba o zaštiti arijevske krvi i časti hrvatskog naroda, NN br. 16/1941.

179 Zakonska odredba o državljanstvu, NN br. 16/1941.

180 Zakonska odredba o zaštiti narodne i arijske kulture hrvatskog naroda, NN br. 43/1941.

181 Naredba o promjeni židovskih prezimena i označavanju Židova i židovskih tvrtki, NN br. 43/1941.

- Naredba o utvrđivanju rasne pripadnosti državnih i samoupravnih službenika i vršitelja slobodnih akademskih zvanja¹⁸² od 4. lipnja 1941.
 - Zakonska odredba o sprečavanju prikrivanja židovskog imetka¹⁸³ od 5. lipnja 1941.
 - Zakonska odredba o obveznoj prijavi imetka Židova i židovskih poduzeća¹⁸⁴ od 5. lipnja 1941.
 - Odredba o preuzimanju i upravi židovskih zgrada i imanja od 27. kolovoza 1941.
 - Zakonska odredba o podržavljenju imetka Židova i židovskih poduzeća od 6. listopada 1941.
 - Zakonska odredba o upućivanju nepoćudnih i pogibeljnih osoba na prisilni boravak u sabirne i radne logore od 25. studenog 1941.
 - Zakonska odredba o podržavljenju imetka Židova i židovskih poduzeća od 9. listopada 1941.
 - Zakonska odredba o podržavljenju židovske imovine od 30. listopada 1942.
- Zakonskim su odredbama bili uspostavljeni koncentracijski logori u koje su na prisilan boravak upućivane „nepoćudne i pogibeljne osobe“ (Židovi, Romi, Srbi i komunisti). Organizacija sabirnih logora za prisilni boravak „nepoćudnih i pogibeljnih osoba“ bila je u nadležnosti *Ustaške nadzorne službe* do njena ukinuća u siječnju 1943. godine te *Ravnateljstva za javni red i sigurnost*.¹⁸⁵ Među najpoznatijim sabirnim logorima koje je organizirao jedan od ureda Ustaške nadzorne službe bili su logor Danica kod Koprivnice, Stara Gradiška, Jasenovac, Jadovno kod Gospića te Slana i Metajna na otoku Pagu.¹⁸⁶

5.1. Rasno zakonodavstvo o državljanstvu

U Narodnim novinama od 30. travnja 1941. objavljene su istovremeno tri ključne protužidovske zakonske odredbe. Njime su Židovi pretvoreni u izvandruštvenu kategoriju ljudi izloženih svakoj mogućoj diskriminaciji i lišenih bilo kakve zakonske ili društvene zaštite: Zakonska odredba o rasnoj pripadnosti, Zakonska odredba o zaštiti arijevske krvi i časti hrvatskog naroda i Zakonska odredba o državljanstvu.

Zakonska odredba o rasnoj pripadnosti definirala je koje su osobe *arijskog*, a koje *nearijskog* podrijetla. Naime, *arijskog* podrijetla je osoba: „koja potječe od predaka - koji su pripadnici europske rasne zajednice ili koji potječu od potomaka

182 Naredba o utvrđivanju rasne pripadnosti državnih i samoupravnih službenika i vršitelja slobodnih akademskih zvanja, NN br. 43/1941.

183 Zakonska odredba o sprečavanju prikrivanja židovskog imetka, NN br. 44/1941.

184 Zakonska odredba o obveznoj prijavi imetka Židova i židovskih poduzeća, NN br. 44/1941.

185 Giron, Antun, *Zapadna Hrvatska u Drugom svjetskom ratu*, Adamić, Rijeka, 2004., str. 40.

186 Prije rata na prostoru NDH živjelo je oko 40.000 Židova. Židovi i Romi su gotovo potpuno „istrijebljeni“. U Jasenovcu je, prema Žerjaviću, ubijeno 85.000 ljudi. Od toga oko 50.000 Srba (Žerjavić, Vladimir, *Gubici stanovništva Jugoslavije u Drugom svjetskom ratu*, Jugoslavensko viktimoško društvo, Zagreb, 1989., str. 82.).

te zajednice izvan Europe¹⁸⁷ Arijsko podrijetlo se dokazuje „krsnim (rodnim) i vjenčanim listom predaka prvog i drugog koljena (roditelja te djedova i baka)¹⁸⁸. Jedino je kod pripadnika islamske vjerske zajednice, koji ne mogu priložiti navedene isprave, potrebno: „pismeno posvjedočenje dvojice vjerodostojnih svjedoka, koji su poznavali njihove predke, da među njima nema osoba nearijskog porijetla¹⁸⁹“.

Osobe „koje pored arijskih predaka imaju jednog predka drugog koljena Židova ili drugog europskog nearijca po rasi¹⁹⁰“ izjednačuju se s osobama arijskog podrijetla „obzirom na sticanje državljanstva¹⁹⁰“. Osobama „s dva predka drugog koljena Židova po rasi¹⁹¹“ pružena je velikodušna mogućnost biti izjednačen s osobama arijskog podrijetla, ukoliko ne spadaju u jednu od definicija Židova u sljedećem članku.

Židovima su bile smatrane: „osobe, koje potječu barem od troje predaka drugog koljena (djedova i baka), koji su Židovi po rasi. Djedovi i bake vrijede kao Židovi, ako su mojsijeve vjere ili ako su se u toj vjeri rodili¹⁹²“. Glede osoba koje su imale „dva predka drugog koljena, koji su Židovi po rasi“, oni su smatrani Židovima: ako su bili u „mojsijevoj vjeri“ 10. travnja 1941. ili ako su kasnije na tu vjeru prešli; ako su imali bračnog druga Židova; ako su „poslije stupanja na snagu ove zakonske odredbe sklopili brak s osobom, koja ima dvoje ili više predaka drugog koljena Židova po rasi, i potomci iz takvog braka“; ako su „nezakonita djeca sa Židovom (...) a rode se poslije 31. siječnja 1942.“ te ako „Ministarstvo za unutarnje poslove na obrazloženi prijedlog rasnopolitičkog povjerenstva odluči da vrijede kao Židovi¹⁹³“.

Također, Židovima su smatrane i osobe „koja su nezakonita djeca Židova u smislu 1.¹⁹⁴“, koje su rođene „izvan teritorija Nezavisne Države Hrvatske od roditelja, koji ne potječu iz Nezavisne Države Hrvatske ako su bile 10. travnja 1941. mojsijeve vjere ili imaju najmanje dvoje predaka drugog koljena Židova po rasi, ili vrijede kao Židovi u smislu zakona zemlje iz koje potječu¹⁹⁵“ i koje su „obilazjenjem zakonske odredbe o zaštiti arijevske krvi sklopile brak koji je zabranjen“, kao i njihovi potomci.¹⁹⁶ Te odredbe ipak nisu bile toliko sveobuhvatne u određivanju pojma „Židov“, kao što je to učinjeno u nacističkim Nürnberškim zakonima i odredbama koje su u Njemačkoj za njima uslijedile. Postoji i jedna iznimka koja na stanoviti način ustaške rasne zakone ublažava, a prema kojoj „može poglavar države (...) priznati sva prava koja pripadaju osobama arijskog porijetla“ onim osobama „koje su se prije 10. travnja 1941. iskazale zaslužnima za hrvatski narod, napose

187 Zakonska odredba o rasnoj pripadnosti, NN br. 16/1941., čl. 1., st. 1.

188 Ibid., čl. 1., st. 2.

189 Ibid., čl. 1., st. 2.

190 Ibid., čl. 2., st. 1.

191 Ibid., čl. 2., st. 2.

192 Ibid., čl. 3., t. 1.

193 Ibid., čl. 3., t. 2.

194 Ibid., čl. 3., t. 5.

195 Ibid., čl. 3., t. 3.

196 Ibid., čl. 3., t. 4.

za njegovo oslobodjenje, kao i njihovim bračnim drugovima (...) i potomcima iz takvoga braka¹⁹⁷

S druge strane, „Ciganinom“ se smatra osoba „koja potječe od dvaju ili više predaka drugog koljena, koji su Cigani po rasi“.¹⁹⁸ U lipnju 1941., na temelju predmetne Zakonske odredbe, bilo je osnovano „rasno političko povjerenstvo“ koje je donosilo prijedloge u svim „dvojbenim slučajevima rasne pripadnosti“¹⁹⁹, dok je zaključno (izvršno) rješenje donosilo Ministarstvo unutarnjih poslova.

Posebnom **Zakonskom odredbom o zaštiti arijevske krvi i časti hrvatskog naroda**, koja je donesena isti dan, zabranjivalo se sklapanje braka između Židova i drugih osoba *nearijskog* podrijetla s osobama *arijskog* podrijetla. Isto tako zabranjen je brak osobe „koja pored arijskih predaka ima jednog predka drugog koljena po rasi Židova ili drugog europskog nearijca“ s osobom „koja je po rasi jednakog porijetla“.²⁰⁰

Doduše, mogla se tražiti „posebna dozvola za sklapanje braka“ koju je moglo izdati „Ministarstvo unutarnjih poslova po saslušanju rasnopolitičkoga povjerenstva“²⁰¹, ali je broj takvih slučajeva koji je dospio u proceduru ustaške administracije bio relativno malen i redovito je rješavan negativno.²⁰²

Izričito je zabranjeno „izvanbračno spolno općenje Židova ili ine osobe, koja nije arijske krvi, sa ženskom osobom arijskog porijetla“.²⁰³ Ako se muška *nearijska* osoba ogriješila o ovu zabranu počinila je „zločin oskvrnuća rase“, a to se kažnjavalo „zatvorom ili tamnicom“.²⁰⁴ U „naročito teškim slučajevima, napose ako se radi o silovanju nevine djevojke, može se izreći smrtna kazna“.²⁰⁵

197 Ibid., čl. 6.

198 bid., čl. 4.

199 Ibid., čl. 5.

200 Zakonska odredba o zaštiti arijevske krvi i časti hrvatskog naroda, NN br. 16/1941., čl. 1., st. 1.

201 Ibid., čl. 2.

202 Franjo Krajcar (1914.), bravarski pomoćnik, tvrdi da se s Editom Schwabenitz (1924.) „upoznao još pred dvije godine, te smo se s vremenom toliko zavoljeli, da ne možemo jedno bez drugoga biti, pa smo odlučili da stupimo u svetu bračnu vezu te da se vjenčamo po obredu rimokatoličke vjere“. Stoga su u kolovozu 1941. godine podnijeli molbu za dozvolu sklapanja braka. Molbu je podržao Branko Rukavina, povjerenik u Glavnom ustaškom stanu i visoki dužnosnik u UNS-u („Krajcara poznam kao poštenog i savjesnog Hrvata“). U listopadu je Krajcar „odustao od molbe“. U lipnju 1942. godine Krajcar moli da se Edita i njezina majka Ilonka puste iz logora, ali toj molbi nije udovoljeno. Ilonka je navodno skončala u Đakovu, a Edita na nepoznatom mjestu (Goldstein, I., op. cit., str. 120.).

203 Zakonska odredba o zaštiti arijevske krvi i časti hrvatskog naroda, NN br. 16/1941., čl. 3.

204 Vlasti su vrlo promptno postupale prema tim odredbama – u Osijeku su već u srpnju Mirko Bihler (1885.) i Ivka Magdić (1897.) bili uhapšeni „zbog sumnje općenja kao Židov s arijevske krvi“ (Goldstein, I., op. cit., str. 120.).

205 U studenom je prema odluci prijekog suda strijeljan Oskar Weiss jer je „višeputo radi zadovoljenja svoje tjelesne pohote javno poduzimao bludne čine u pripremi silovanja nad jednom 14-godišnjom i jednom 15-godišnjom djevojčicom, obadvjema arijevkama (Goldstein, I., op. cit., str. 120.).

Također, Židovi nisu smjeli zaposliti ženu *arijevskog* podrijetla mlađu od 45 godina²⁰⁶ (što će se kasnije razraditi posebnom zakonskom odredbom), nisu smjeli izvesti „*hrvatsku državnu i narodnu zastavu*“ ili isticati „*hrvatske narodne boje i ambleme*“. Ako su Židovi mijenjali prezimena, one promjene koje su izvršene poslije 1. prosinca 1918. „*stavljaju se izvan krijeposti, te se imaju zamijeniti s prvotnim prezimenima*“.²⁰⁷

Zakonskom odredbom o državljanstvu zaokružena je diskriminacija Židova. Državljanin NDH je samo: „*pripadnik arijskog porijetla, koji je svojim držanjem dokazao, da nije radio protiv oslobodilačkih težnja hrvatskog naroda i koji je voljan spremno i vjerno služiti hrvatskom narodu i NDH*“.²⁰⁸ Državni pripadnik NDH je „*osoba, koja stoji pod zaštitom NDH*“.²⁰⁹ Drugim riječima, osoba koja nije *arijskog* podrijetla (Židov, Rom ili Srbin) ne može biti „*državni pripadnik*“ i ne „*stoji pod zaštitom NDH*“. Stoga je izvan svake zaštite i zakona, izložena svakoj vrsti samovolje i progona. Takva zakonska formulacija otvorila je mogućnost svakovrsnih progona i političkih neistomišljenika, tj. Hrvata *komunista*, do čega je u NDH ubrzo i došlo.²¹⁰

Budući da su došli u takav položaj, Židovima nije mogao pomoći ni eventualan prijelaz na katoličku vjeru u onom smislu u kojem je to vrijedilo za Srbe, jer je položaj Židova bio jasno definiran odredbom o rasnoj pripadnosti. To je precizno objašnjeno u *Hrvatskom narodu*²¹¹: „*Kada govorimo o Židovima, onda ne mislimo na pripadnike mojsijeve vjere, nego na pripadnike židovske rasne zajednice, jer vjera ne sačinjava bit židovske zajednice, nego njena rasna struktura i biološka baština iz daleke prošlosti (...). Krsni list je najsigurniji kriterij, da su djedovi i bake predci drugog koljena bili pripadnici arijske rasne zajednice, jer se u doba naših djedova Židovi gotovo uopće nisu miješali s Arijcima.*“²¹²

Uostalom, već 3. svibnja 1941. donesena je **Zakonska odredba o prijelazu s jedne vjere na drugu**, kojom je praktički onemogućen prijelaz iz židovske vjere na katoličanstvo ili islam (ukinuti su svi dotadašnji zakonski propisi o načinu prijelaza na drugu vjeru). Prijelaz cijelih obitelji s Mojsijeve vjere na rimokatoličku ili islamsku nije značilo i priznanje *arijevstva*. To je pravo uskraćeno čak i djeci čiji su roditelji ili djedovi već prije to učinili. Te su odredbe potvrđene još jednom, 3. srpnja, okružnicom prema kojoj prijelaz Židova na katolicizam ili islam ne znači izuzeće od Zakonske odredbe o rasnoj pripadnosti.

Tih je dana Židovima bilo zabranjeno ulaziti u restorane, kavane, kina i kazališta, a na tržnicu zbog kupovine smjeli su doći tek poslije 10 sati prijepodne. Židovima je bio zabranjen i boravak ili samo prolazak parkovima, kao i strogim

206 Zakonska odredba o zaštiti arijevske krvi i časti hrvatskog naroda, NN br. 16/1941., čl. 4.

207 Ibid., čl. 5.

208 Zakonska odredba o državljanstvu, NN br. 16/1941., čl. 2.

209 Ibid., čl. 1.

210 Optužba o „komunizmu“ u to vrijeme vrlo se lako lijepila kao etiketa bilo kome, praktički bez dokaza.

211 *Hrvatski narod* je bio hrvatski tjednik iz Zagreba. Uskoro je postao dnevni listom. Prvi je broj izašao u veljači 1939. Glavni urednik mu je bio Mile Budak (op. A. A.).

212 *Hrvatski narod*, izdanje od 3.5.1941., citirano prema Goldstein, I., op. cit., str. 121.

središtem grada.

Zakonskom odredbom o zaštiti narodne i arijske kulture hrvatskog naroda Židovima je zabranjeno svako sudjelovanje u radu, organizacijama i ustanovama: „*društvenog, omladinskog, športskog i kulturnog života hrvatskog naroda uopće, a napose u književnosti, novinarstvu, likovnoj i glazbenoj umjetnosti, urbanizmu, kazalištu i filmu*“.²¹³

Stezanje omče oko vrata događalo se postupno, ali i relativno brzo. Nakon ubrzanog donošenja zakonske regulative, uslijedilo je doba kada su Židovi podnosili zamolbe za dodjelu arijevskih prava, oslobođanje od nošenja na lijevoj strani prsiju žute limene pločice s otisnutom Davidovom (židovskom) zvijezdom (*stigma*), itd., čije bi pozitivno rješavanje moglo značiti povratak podnositelja molbe među punopravne građane. Međutim, bilo je mnogo slučajeva kada papir nije značio ništa: vlasti su podnositelja zamolbe mogle „*privremeno*“ (na mjesec dana, na tri mjeseca i sl.), osloboditi nošenja židovskog znaka. Kada je to razdoblje isteklo, ljudi su ostavljeni na milost i nemilost ustaškoj policiji i mnogi su stradali. „*Privremene*“ garancije da neće biti istjerivanja iz stanova za samo nekoliko tjedana mogle su biti dokinute ili se moglo dogoditi da neka druga služba pokrene iseljavanje. Konačno, mnoge od onih, koji su „*stekli arijevska prava*“ ili su bili pod „*zaštitom*“ neke druge vrste, često je znala zahvatiti jedna od mnogobrojnih racija, pa su bili deportirani u logore i tamo ubijeni.²¹⁴

5.2. *Rasno zakonodavstvo u imovinskopравnim odnosima*

U prvom tjednu po uspostavi ustaške vlasti, 18. travnja 1941., donesena je **Zakonska odredba o sačuvanju hrvatske narodne imovine**, kojom su bili poništeni svi pravni poslovi između Židova međusobno te Židova i trećih osoba, sklopljeni unutar dva mjeseca prije proglašenja NDH. Sluteći teška vremena, neki su Židovi zaista, stvarno ili fiktivno, prodavali imovinu ili je darovali kako bi spasili barem nešto novca ili druge imovine, što im je ovom zakonskom odredbom bilo osporeno. Dan poslije donesena je odredba kojom se u sva židovska poduzeća postavljaju povjerenici. Već tada su, kao oblik neformalnog pritiska, na pojedinim trgovinama osvanuli natpisi: „*Židovima ulaz zabranjen*“, „*Židovi nepoželjni*“, „*Arijevska radnja – Židovi nepoželjni*“.²¹⁵

Zakonskom odredbom o sprječavanju prikrivanja židovskog imetka propisana je kazna zatvora od jedne do pet godina i oduzimanje imovine za onoga „*tko prikriva imetak Židova ili obilježje židovskog poduzeća*“.²¹⁶ Ista je kazna predviđena i za osobu koja za Židova sklopi pravni posao „*i pri tome zavede u bludnju drugu ugovarajuću stranu time, što zataji da pravni posao sklapa za*

213 Zakonska odredba o zaštiti narodne i arijske kulture hrvatskog naroda, NN br. 43/1941., čl. 1.

214 Goldstein, I., op. cit., str. 123.

215 Ibid., str. 118.

216 Zakonska odredba o sprječavanju prikrivanja židovskog imetka, NN br. 44/1941., čl. st. 1.

Židova“.²¹⁷ Dakle, Židovi ne samo što nisu mogli sklapati pravne poslove međusobno niti s trećim osobama, već im je ovom odredbom oduzeta i mogućnost da za njih netko posreduje ili ih zastupa.

Nadalje, prema **Zakonskoj odredbi o obveznoj prijavi imetka Židova i židovskih poduzeća**, Židovi su morali prijaviti Ministarstvu narodnog gospodarstva, Uredu za obnovu privrede, svoju imovinu i onu koja je otuđena u vremenu od 10. veljače 1941. do 5. lipnja 1941., tj. do dana stupanja na snagu ove zakonske odredbe. Istu prijavu dužne su bile podnijeti i osobe *arijskog* podrijetla koje su u bračnoj vezi sa Židovima.²¹⁸

Naravno, otuđivanje imovine Židova ne smije prelaziti „redovnu kućnu potrebu“ niti „redovan opseg poslovanja“, osim uz odobrenje Ministarstva narodnog gospodarstva, Ureda za obnovu privrede.²¹⁹ Kazna za Židove koji nisu prijavili svoju imovinu ili su je „zatajili u cjelosti ili djelomično“ je „teška tamnica“ od 1 do 10 godina (*sic!*) i oduzimanje imovine.²²⁰ Takva formulacija otvorila je mogućnost optuživanja Židova da su „djelomično“ prijavili svoju imovinu i, posljedično, zatvaranja na više godina.

Židovskim privrednim poduzećima smatraju se „privredna poduzeća koja u cijelosti pripadaju Židovima“ ili ona „kod kojih su jedna ili više osoba članovi uprave ili ravnateljstva Židovi“.²²¹ Poduzeća koja spadaju pod tu definiciju dužna su u propisanom roku Ministarstvu narodnog gospodarstva, Uredu za obnovu privrede, prijaviti imovinu i imena vlasnika poduzeća, a u slučaju suvlasništva označiti postotak dionica, odnosno drugih udjela.²²² Ta su poduzeća dužna prijaviti prijenos vlasništva ako su promjene u vlasništvu izvršene „na taj način da je vlasništvo Židova ili pojedinog udjela Židova prenijeto na drugu osobu“.²²³

Židovska poduzeća koja ne prijave svoju imovinu ili je „zataje u cjelosti ili djelomično“, kaznit će se „zatvorom od 1 – 5 godina i novčanom kaznom do 10 miliona dinara, za koju kaznu poduzeće odgovara solidarno sa članovima uprave ili ravnateljstva“.²²⁴ Ona poduzeća, koja su oduzeta na temelju ove Zakonske odredbe, država može „sama dalje voditi, dati u zakup, prodati ili likvidirati u korist državne blagajne“.²²⁵

Prema **Provedbenoj naredbi Zakonske odredbe o obveznoj prijavi imetka Židova i židovskih poduzeća** prijava imetka Židova obvezna je za: „sve Židove oba spola, državne pripadnike, kao i za one Židove inozemne pripadnosti, koji se na dan stupanja na snagu Zakonske odredbe o prijavi imetka Židova i židovskih poduzeća

²¹⁷ Ibid., čl. st. 2.

²¹⁸ Zakonska odredba o obveznoj prijavi imetka Židova i židovskih poduzeća, NN br. 44/1941., čl. 1. st. 1.-2.

²¹⁹ Ibid., čl. 2.

²²⁰ Ibid., čl. 3.

²²¹ Ibid., čl. 1. st. 6.

²²² Ibid., čl. 1. st. 3.

²²³ Ibid., čl. 1. st. 4.

²²⁴ Ibid., čl. 4. st. 2.

²²⁵ Ibid., čl. 5.

*nalaze na području Nezavisne Države Hrvatske*²²⁶. Prijava je također obvezna i za osobe *arijskog* podrijetla koje su u bračnoj vezi sa Židovima. Za maloljetne i slaboumne osobe podnose prijavu roditelji, odnosno skrbnici.

U slučaju da se Židov vlasnik imovine ne nalazi u mjestu stalnoga boravka, rasistički zakonodavci su se dosjetili rješenju. Naime, upravitelj imovine ili osoba, koja je toga dana s bilo kakvim pravnim temeljima vodila brigu nad njegovom cjelokupnom ili djelomičnom imovinom, „*bez obzira na svoju rasnu i državnu pripadnost*“, dužna je podnijeti prijavu imetka.²²⁷ Isto vrijedi i za slučaj, da je vlasnik imovine malodoban ili slabouman Židov, a još mu nije postavljen skrbnik.

No, ako pojedina osoba „*radi osobito važnih razloga*“ ne može podnijeti prijavu u propisanom roku, dužna je to u istom roku „*opravdati preporučenim pismom ministarstvu narodnog gospodarstva, uredu za obnovu privrede, koji će cijeniti opravdanost navedenih razloga*“. Ako se to opravdanje uvaži, osoba će dobiti novi rok za naknadnu prijavu.²²⁸

6. ZAKLJUČAK

Sve do Drugog svjetskog rata odnos država prema njenim građanima spadao je u njenu isključivu nadležnost. Građani su, u svakoj pojedinoj državi, imali samo onaj obujam prava i sloboda koje im je podijelio unutarnji pravni poredak i zakoni države. Takvo prepuštanje međunarodne zajednice ljudskih prava i sloboda čovjeka unutarnjim pravnim odnosima pojedine države pokazalo se zlokočnim nakon Prvog svjetskog rata, najviše „zahvaljujući“ primjeru fašističke Italije i nacističke Njemačke.

Prekretnicu međunarodnoj pravnoj praksi nemiješanja u unutarnje odnose država naznačila je **Atlantska povelja**²²⁹ koja se zalaže za *uspostavu* takvog *mira* koji osigurava svim ljudima slobodan život, bez obzira u kojoj državi živjeli.

Zabrana rasne diskriminacije u međunarodnom pravu predstavlja pojavu novijeg datuma. **Povelja Ujedinjenih naroda** usvojena je 26. lipnja 1945. godine u San Franciscu.²³⁰ Sve do njenog usvajanja postoje samo izvjesni elementi zabrane rasne diskriminacije, sadržani u pojedinim međunarodnopravnim aktima kojima su regulirani drugi vidovi zaštite prava čovjeka na međunarodnom planu. U razdoblju između dva svjetska rata najviše takvih elemenata sadrži sustav međunarodnopravne

226 Provedbena naredba Zakonske odredbe o obveznoj prijavi imetka Židova i židovskih poduzeća, NN br. 44/1941., čl. 3. st. 1.

227 Ibid., čl. 3. st. 4.

228 Ibid., čl. 4.

229 Atlantska povelja je akt od 14. kolovoza 1941. u kojem su Roosevelt i Churchill izjavili da SAD i Velika Britanija ne žele u Drugom svjetskom ratu nikakvih teritorijalnih povećanja, te da *svaki narod ima pravo izabrati oblik vladavine koji želi*. Kasnije su se ovoj izjavi pridružile i druge države. Iz načela Povelje može se zaključiti da je rat protiv nacizma i fašizma bio i rat za *slobodu* čovjeka.

230 *Povelja Ujedinjenih naroda*, NN, Međunarodni ugovori, br. 15/1993, 7/1994 (ispravak).

zaštite manjina, ali je njime bio obuhvaćen veoma mali broj država te je posljedično zabrana rasne diskriminacije, koja se iz njega mogla izvesti, bila krajnje ograničenoga međunarodnopravnoga domašaja.

Na temelju Povelje UN-a, međunarodnopravna zabrana rasne diskriminacije postaje, s obzirom na broj članica svjetske organizacije, praktički opća. Poveljom su udareni temelji novim međunarodnim odnosima i zaštiti prava i sloboda čovjeka. Niz problema, međutim, i dalje ostaje otvoren. U samoj Povelji nije pobliže određeno što sve treba smatrati diskriminiranjem na rasnoj osnovi. Odnosno, koje se grupe pojavljuju kao objekt takve diskriminacije i kakve sve radnje i postupke treba smatrati diskriminatornim.²³¹

Doduše, pored Povelje UN-a, zabranu rasne diskriminacije predviđa i niz drugih međunarodnopravnih akata, od kojih mnogi sadrže dobro razrađene odredbe.²³² Problem je u tomu što ovi akti, ukoliko se radi o međunarodnim ugovorima, po pravilu obvezuju samo države ugovornice.²³³ Kako bi se izbjegli recidivi fašizma, nacizma i ustaštva, trebamo se zalagati da što više država usvoji međunarodnopravne akte koji zabranjuju *rasnu*, nacionalnu, ideološku i vjersku diskriminaciju, kao i masovno ubijanje civilnog stanovništva druge "rase", boje kože, nacije, vjere itd.

Polazeći od pretpostavke da je *vječni mir* najviše političko dobro kojemu se valja približavati, Kant tvrdi da je krajnja svrha pravne znanosti u granicama uma *opće i trajno mirotvorstvo*. Svojevrsan *kategorički imperativ* pravnoga uma u moralno-praktičkom određenju jest dokidanje rata između osoba u prirodnom stanju kao i između država. Za ostvarenje mira pretpostavka je *pravednost*, da se zakonima može zajamčiti svakome što mu pripada. „Ta umna ideja *miroljubive*, premda to ne znači i prijateljske, opće zajednice svih naroda na Zemlji koji međusobno mogu stupiti u djelatne odnose nije filantropijska (etička), nego je ona *pravni* princip.“²³⁴

231 Peleš, Aleksandar, *Rasna diskriminacija i međunarodno pravo*, Svjetlost, Sarajevo, 1977., str. 5.

232 Konvencija o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida (1948.); Konvencija za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda (1950.; stupila na snagu u Republici Hrvatskoj 1997.); Konvencija o diskriminaciji u odnosu na zaposlenje i zanimanje (1958.); Konvencija protiv diskriminacije u obrazovanju (usvojena 1960., stupila na snagu 1962.); Međunarodna konvencija o ukidanju svih oblika rasne diskriminacije (usvojena 1966., stupila na snagu 1969.; stupila na snagu za Republiku Hrvatsku 8. 10. 1991.); Deklaracija o rasi i rasnim predrasudama (1978.); Konvencija o uklanjanju svih oblika diskriminacije žena (usvojena 1979., stupila na snagu 1981.; stupila na snagu za Republiku Hrvatsku 9. 10. 1992.); Deklaracija o ukidanju svih oblika nesnošljivosti i diskriminacije na temelju vjere ili uvjerenja (1981.); Konvencija protiv mučenja i drugih okrutnih, neljudskih i ponižavajućih postupanja ili kažnjavanja (1984.); Konvencija protiv torture i drugog okrutnog, neljudskog ili ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja (usvojena 1984., stupila na snagu 1987.; stupila na snagu za Republiku Hrvatsku 8. 10. 1991.).

233 Više o međunarodnim dokumentima može se naći u: Hrženjak, Juraj, *Međunarodni i evropski dokumenti o ljudskim pravima – Čovjek i njegove slobode u pravnoj državi*, Informator, Zagreb, 1992.; Skok, Dobriša, *Ljudska prava – osnovni međunarodni dokumenti*, Školske novine, Zagreb, 1991.

234 Kant, Immanuel, *Metafizika čudoređa*, Matica hrvatska, Zagreb, 1999., str. 141.

Dakle, prema Kantu, više nije pitanje je li *vječni mir* postojeća ili nepostojeća stvar i varamo li se u svom teorijskom sudu ako pretpostavljamo prvo, nego „moramo djelovati kao da postoji ono što možda ne postoji i raditi na stvaranju osnove za mir i na uspostavi uređenja koje nam se čini najprikladnijim za to da se on ostvari (...). A ako ostvarenje te namjere zauvijek i ostane pusta želja, nipošto se ne zavaravamo kada prihvaćamo maksimu neprestanoga djelovanja u tom smjeru; jer ona je dužnost; a pretpostavka da je moralni zakon u nama varljiv pobudila bi u čovjeku gnusnu želju radije biti posve lišen uma i smatrati se bačenim u jednak prirodni mehanizam kao ostali životinjski razredi.“²³⁵

235 Ibid., str. 143.-144.

Summary

ANTI-JUDAISM AND RACIAL LEGISLATION IN THE FASCIST ITALY, NAZI GERMANY AND USTASHA INDEPENDENT STATE OF CROATIA

The authors analyse the nature of fascist and Nazi governing movements as well as Pavelić's regime in the Independent State of Croatia. Italian fascism advocates the establishment of community as a unique and organically divided state and German Nazism guarantees the unity of the nation, i.e. Aryan race, with blood and soil (*Blut und Boden Ideologie*). Every single element of liberal organisation of government and society is erased in enumerated dictatorships. The Independent State of Croatia, contrary to totalitarian regimes in Germany and Italy, had a minimal support among citizens. Due to that fact, it is a tyranny on political and executive level. The article gives a comparison of racial laws that radically dehumanised and exterminated certain *categories of people*: these who did not possess "*deutsches oder artverwandtes Blut*" (German law), "*razza italiana*" (Italian law) or "*Aryan origine*" (Croatian law). More to the point, the authors make an effort to show that Ustasha officials adopted almost the complete state legislation to the German and Italian one. Consequently, the adjustment was made in regard to legal provisions governing the national and racial exclusivity. For that purpose, the authors had translated Italian and German *racial laws* and also gave a presentation of their content. It is possible to notice a similarity between titles of the laws, for example: Norms on Protection of Italian Race (*Provvedimenti per la difesa della razza Italiana*); The Law on Protection of German Blood and Honour (*Gesetz zum Schutze des deutschen Blutes und der deutschen Ehre*); Legislative Provision on Protection of Aryan Blood and Honour of Croatian People.

Key words: *racial discrimination, fascism, Nazism, Ustasha movement, racial legislation.*

Zusammenfassung

ANTIJUDAISMUS UND RASSENGESETZGEBUNG IM FASCHISTISCHEN ITALIEN, NAZISTISCHEN DEUTSCHLAND UND IM USTASCHA-NDH

Die vorliegende Arbeit setzt sich vertieft mit der faschistischen und nazistischen Ordnung und Pavelićs Regime in der NDH (Unabhängiger Staat Kroatiens) auseinander. Während Italienischer Faschismus die Schaffung einer Gemeinschaft

als einheitlich und organisch zerlegten Staat befürwortete, gewährleistetete deutscher Nazismus eine Einheit der Nation, bzw. der arischen Rasse durch die Blut und Boden Ideologie. Es wird deutlich, dass jegliche Merkmale liberalen Aufbaues eines Staates oder Gesellschaft von diesen Diktaturen zugrunde gemacht waren. Im Unterschied zu totalitären Regimes Deutschlands und Italiens genoss NDH breite Unterstützung der Bevölkerung, obwohl dieser Staat an der politisch-ausführenden Ebene einer Tyrannei gleichgestellt wurde. Diese Arbeit bietet einen Vergleich der Rassengesetze dar, als Folge dessen gewisse Kategorien von Menschen dehumanisiert und vernichtet wurden. Zu diesen Kategorien gehörten diejenigen, die kein „*deutsches oder artverwandtes Blut*“ besaßen (deutsches Gesetz), oder nicht Teil der „*razza italiana*“ waren (italienisches Gesetz), bzw. nicht arischer Herkunft „*arijsko porijetlo*“ waren (kroatisches Gesetz). Die Autoren versuchen u.A. darzulegen, dass die Ustascha gesamte NDH-Gesetzgebung der deutschen und italienischen angepasst haben, einschließlich Bestimmungen bezüglich der nationalen und Rassenausschließung. Zu diesem Zweck sind sowohl die deutschen, als auch die italienischen *Rassengesetze* übersetzt und inhaltlich dargestellt worden. Dabei sind Ähnlichkeiten in der Gesetzesterminologie zu bemerken, vgl. Bestimmungen über den Schutz der italienischen Rasse (*Provvedimenti per la difesa della razza Italiana*); das deutsche *Gesetz zum Schutze des deutschen Blutes und der deutschen Ehre* und die kroatische Bestimmung über den Schutz des arischen Blutes und der Ehre des kroatischen Volkes.

Schlüsselwörter: *Rassendiskriminierung, Faschismus, Nazismus, Ustascha-Bewegung, Rassengesetzgebung.*

Riassunto

ANTIETBRAISMO E LA LEGISLAZIONE RAZZIALE NELL'ITALIA FASCISTA, NELLA GERMANIA NAZISTA E NELLO STATO INDIPENDENTE DI CROAZIA USTASCIA

Gli autori analizzano la natura dell'ordinamento statutario fascista e nazista, come pure quello del regime di Pavelić nello Stato Indipendente di Croazia. Il fascismo italiano sostiene il consolidamento di una comunità alla stregua di uno stato unico e organico; mentre il nazismo tedesco garantisce l'unità della nazione, cioè della razza ariana, con il sangue e la terra (*Blut und Boden Ideologie*). In queste dittature vengono annullati tutti gli elementi dell'organizzazione libera dello stato e della società. Lo Stato Indipendente di Croazia, a differenza dei regimi totalitari in Germania ed Italia, aveva un minimo di supporto nella popolazione. Perciò si trova nel grado politico attuabile di tirannia. L'articolo offre la possibilità di comparare le *leggi razziali* che hanno radicalmente disumanizzato e sterminato alcune *categorie di persone*: quella gente che non possedeva „*deutsches oder artverwandtes Blut*“

(legge tedesca), “*razza italiana*“ (legge italiana) oppure „*origini ariane*“ (legge croata). Tra l’altro, si cerca di dimostrare che gli ufficiali ustascia hanno conformato pressoché tutta la legislazione dello Stato Indipendente di Croazia alle legislazioni tedesca ed italiana, così anche le disposizioni di legge che si riferivano all’esclusione nazionale e razziale. A tale fine gli autori hanno tradotto le leggi razziali italiane e tedesche, esponendone il contenuto. E’ evidente già la somiglianza tra i nomi delle leggi, ad esempio: *Provvedimenti per la difesa della razza Italiana*); Legge sulla protezione del sangue e dell’onore tedesco (*Gesetz zum Schutze des deutschen Blutes und der deutschen Ehre*); Disposizione di legge sulla protezione del sangue ariano e dell’onore del popolo croato.

Parole chiave: *discriminazione razziale, fascismo, nazismo, ustascia, legislazione razziale.*